

PAPER DETAILS

TITLE: Adnan Adivar'in Bilim Tarihi Çalışmaları: Osmanlı Türklerinde İlim'den Önce ve Sonra

AUTHORS: Feza GÜNERGUN

PAGES: 13-54

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/13261>

ADNAN ADIVAR'IN BİLİM TARİHİ ÇALIŞMALARI: OSMANLI TÜRKLERİNDE İLİM'DEN ÖNCE VE SONRA

Feza Günergun*

Yirminci yüzyılın başında, matematikçi Salih Zeki'nin (1864-1921) Doğu (İslam) biliminin Batı bilimine katkısını, özellikle Avrupalı matematikçi ve astronomların Doğu'dan aktardıkları bilgileri belirlemek amacıyla İstanbul kütüphanelerinde başlattığı araştırmalar,¹ Türkiye'deki yapılmış ilk kapsamlı bilim tarihi projesi olarak nitelendirilebilir. Salih Zeki'den sonra büyük ölçekli bir bilim tarihi projesine imza atan ikinci kişi, Dr. Adnan Adıvar'dır (1882-1955). Adıvar, ilk projesinde, bilimin Eski Yunan'da, İslam dünyasında ve on dokuzuncu asır öncesine kadar Avrupa'daki gelişimini din-bilim ilişkisi çerçevesinde incelemiştir. Türkiye'yi siyasi sebeplerden dolayı terk ettiği 1926 yılında Avrupa'da başladığı ve yaklaşık yirmi yıl süren bu proje, 1944 yılında İstanbul'da *Tarih Boyunca İlim ve Din* [14] başlığı ile yayımlanmıştır. Eser, Türkiye'de yayımlanan ilk genel bilim tarihi kitabı olarak nitelendirilebilir. Adnan Adıvar'ın ikinci bilim tarihi projesi, Osmanlı Türklerinin bilime katkısını değerlendirmeyi amaçlar. 1929 yılında Paris'e yerleştikten sonra, başladığını tahmin ettiğimiz araştırmaları sonucunda biri Paris'te diğeri İstanbul'da, iki kitap yayımlamıştır: *La Science chez les Turcs Ottomans* (1939) [9] ve onun genişletilmiş baskısı olan *Osmanlı Türklerinde İlim* (1943) [13]. Adıvar'ın değerlendirmeleri tartışmalar yaratmış olsa da, bu eser, konusunda ilk başvuru eser olma özelliğini hâlâ sürdürmektedir. Adıvar, her iki projesini paralel yürütmüştür. Bu iki temel çalışması yanında, Türk bilim ve kültür tarihinin değişik konularında Türkiye'de ve yurt dışında yazılar yayımlamış, Türkiye'deki bilim tarihi çalışmalarını 1930lu yıllardan itibaren yurtdışında tanıtmıştır. Araştırmalarını yürüttüğü 13 yıl boyunca Avrupa'daki bilim tarihi çevreleriyle kurduğu ilişkileri sürdürmeye önem vermiştir. Böylelikle Dr. A. Adnan Adıvar, Türk bilim tarihi çalışmalarının uluslararası düzeyde okunmasını sağlayan ilk Türk bilim tarihçisi olarak nitelendirilebilir.

Adıvar, büyük kısmını 1926-1939 yılları arasında Londra ve Paris'te yaptığı araştırmalarını, 1939 yılından sonra İstanbul kütüphanelerinde sürdürmüştür. Bu bakımdan, onun bilim tarihi çalışmalarını Londra, Paris ve İstanbul dönemi olarak üç dönemde incelemek herhalde yanlış olmayacaktır.

* Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bilim Tarihi Anabilim Dalı, 34134 İstanbul. E-posta: fezagunergun@yahoo.com; www.bilimtarhi.org

¹ Bu araştırmalar *Asâr-ı Bâkiye* ve *Kamus-ı Riyaziyyat* gibi iki önemli eserin telifine yol açmıştır. Salih Zeki'nin bilim tarihi çalışmaları hakkındaki son araştırmaları içeren bir yayın için bkz. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları (Salih Zeki Özel Sayısı)*, c.VII, sayı 1, 2005.

Her ne kadar Avrupa'da bulunmuş ve 1929 yılında Paris'e yerleşmiş ise de, Adnan Adıvar'ın esas itibarıyla Paris merkezli olma

“Okumak ve okuduğumu düşünmek”

Adnan Adıvar, kurucu ve ilk başkanı olan Cumhuriyet Fırkası'nın (TCF) 5. yılının başında mebusluktan ayrılarak, oradan da Karlsbad'a gitmiştir. Milletvekili arkadaşlarının idam cezasına çarptırılması² üzerine, 1926 yılına kadar Avrupa'da sürgünde kalarak Ankara'ya gizlice giderek 1926 Savaşı'na katılan, Büyük Millet Meclisi Vekili daha sonra Ankara'da Cumhuriyet'in ilk muhalefet partisi olan A.Adıvar'ın siyasi hayatının bu dönemi muhakkaktır. Halide Edip, eşini şöyle çizmektedir:⁵

Gözleri bazen Karlsbad'ın karanlık, arkalarındaki mercek bakan, müstakil ve hür bir hayallerine dalmıştır. Bu hayaller birer şimşek gibi çakar, söner.

Adnan Adıvar ise, *Tarih Boyunca İlim* saygılarında Halide Edib'e şükretmiştir:⁶

² Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyet'in İlk Yılları (1924-1925)*. 1.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s.10.

³ A. Adıvar, İsmet İnönü'nün eski meclis üyesi olarak Türkiye'ye döndükten sonra 60'lı yaşlarında artık eskisi kadar etkin olamamıştır.

⁴ Halide Edip tarih vermemekle birlikte, Haziran 1926 sonrasına ait bir tarih olmalıdır.

⁵ Halide Edip Adıvar, “Dr.Abdülhak A. Rıza'nın Hayatı”, *Halide Edib Adıvar tarafından*, İstanbul, 1997, s.33-35.

⁶ Abdülhak Adnan-Adıvar, *Tarih Boyunca İlim*, İstanbul, 1997, s.10.

Çok sene evvel, Orta Avrupa'nın bir su şehrinin mütevazı bir otel odasında, sen hastalığın, ben de endişe ve sıkıntılarımı yaşıyorduk... Birgün, hayatta artık yapacak bir şeyi kalmamış bir adam sıkıntısıyla otururken, sen birdenbire: – Sen yaşamıyorsun; “végéter” ediyorsun. Ruhunla, aklınla biraz yaşasan, mesela felsefe okusan, bu sıkıntıdan kurtulursun, dedin. Tıpkı hastasına acı, zehirli ilaç veren bir doktor gibi idin. Bu söylediğin acı fakat gerçek söz beni düşündürdü. O tarihten dört sene evveline kadar verdiğim dersler dolayısıyla okurdum. Fakat içine düştüğüm pek faal siyasi hayat, son dört sene içinde benden ciddi bir şey okumak arzusunu almış götürmüştü... Gördüm ki, bu okuduklarımin en büyük kısmını unutmamışım; fakat hatırımda kalan bir şey vardı: Onları okuduğum zamanlar fikren en rahat zamanlarımdı. Demek sen, haklı idin. Küskünlüğüm hemen geçti. Ertesi gün bu küçük şehrin kitapçı dükkânında felsefeye medhal olacak bir kitap aldım ve başladım... Ve bu, devam etti gitti. Önüme açılan ufuk çok geniş ve temiz idi. Artık okumak ve okuduğumu düşünmek, nice acı günleri bana tatlı kıldı.

Kâzım İsmail Gürkan ise, onun sosyoloji ve bilim tarihine olan ilgisinin 1909 öncesinde, Berlin Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde çalıştığı günlerde, “din” yerine “bilim”i koyan Prof.Dr. Friedrich Kraus (1858-1936) ile pozitivizm üzerinde yaptığı sohbetlere kadar geri götürür.⁷ Adıvar'ın kendisi de, yıllar sonra Einstein ile görüşmesinde Prof. Kraus'un felsefeye olan ilgisi ile kendisinin bilim tarihine olan ilgisi arasında bir benzerlik kurmuştur: “Berlin’de hocam Kraus’un tıbdan felsefeye geçtiği gibi, ben de onun gibi tıbdan ilim tarihine geçmeğe çalışmaktayım.”⁸

Londra dönemi (1926-1928)

Adnan Adıvar, Karlsbad'dan Paris'e ve oradan Londra'ya geçer. Londra'da kaldığı iki yıl boyunca bir taraftan konsolosluğa hazırlanan bazı İngiliz gençlerine Türkçe dil ve edebiyat dersleri verirken,⁹ diğer taraftan da British Museum'un kütüphanesinde (British Library) araştırma yapar. *Encyclopaedia Britannica*'nın “Türkiye” maddesinin Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türk tarihi bölümünü [34] hazırlar.¹⁰ British Museum'da, eskiden beri ilgisini çeken, din-bilim ilişkisini konusundaki tartışmaların tarihini irdelleyen kitaplar üzerinde çalışır. Amerikalı fizik profesörü Robert A. Millikan'ın (1868-1953) konferanslarından oluşan *Evolution in Science and Religion* başlıklı kitabını (Yale University Press, 1927, 95 s.) ‘İlim ve Dinde Tekâmül’ [0] başlığı ile “İngilizcede eksersiz olsun diye” Türkçe'ye çevirir.¹¹ Bu çeviri ve diğer

⁷ Kâzım İsmail Gürkan, “Adnan Adıvar,” *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.140.

⁸ Adnan Adıvar, *Dur, Düşün*, Ahmet Halit Kitabevi İstanbul 1950, s.195-197; Prof. Friedrich Kraus için bkz. E.Akççek, *Atatürk'ün Sağlığı, Hastalıkları ve Ölümü*, İzmir, Güven Kitabevi, 2005, s.300-301.

⁹ Rıza Tevfik, “*Tarih Boyunca İlim ve Din*,” *Akşam*, 3 Haziran 1944, s.2, 4.

¹⁰ Halide Edip Adıvar, a.g.m., s.38.

¹¹ Abdülhak Adnan-Adıvar, “İlmi vakıflar” (Şubat 1946), *Dur, Düşün*, s.93.

eserlerden aldığı notlar yaklaşık *Boyunca İlim ve Din* (1944) adlı

1936 yılında Adıvar'ı Paris'te tanıştıran şair Rıza Tevfik'in (Bölükbaşı, 1879-1963) konusunda incelemelerini Paris'te

Doktor Adnan bu merakından dolayı Paris'te ve sakın bir yerde hayat geçirmek için muteber mehazlara müracaat etmekteydi. Kendisiyle görüştüğü günlerde Paris'te bir eser yazmak niyetinde olduğunu söylemişti. Bununla henüz pek mühim bir eser yazmamakta ve not toplamakta o

Londra günlerinin bir özelliği, Paris'ten yakından tanımak için, biri St. Louis olarak ziyaret etmesidir.¹³ Böylece Berlin'de Tıp Fakültesi'nde ve Paris'te uzunca bir aradan sonra İngiltere'de Bu ilgisi belki de, Halide Edip Adıvar'ın tıbbi araştırmalara olan eğilimiyle de, için yaratılmış bir adamdı. Görevi küçük mesaide dahi kanaat peşinde etmişti. Belki tıbbın daha ileriye gitmesi için araştırmalara dayanan herhangi bir parlak neticeler verebilecek bir l

Paris Dönemi (1929-1933)

Eşinin Amerika'ya gitmesiyle Paris'te geçerek ve 1930'da kesin olarak bu görevi Vivantes (Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü) (1879-1963)'den aldığı teklif üzerine “répétiteur de turc” olarak çalıştı.

¹² Rıza Tevfik, “*Tarih Boyunca İlim ve Din*,” *Akşam*, 3 Haziran 1944, s.2, 4.

¹³ Halide Edip, A.Adıvar'ın devam ettiği derslerin patolojik fizyoloji derslerini izlediği St. Louis'de.

¹⁴ Halide Edip Adıvar, a.g.m., s.12-13.

¹⁵ Ibid., s.39.

¹⁶ Louis Bazin, “Les répétiteurs de turc,” *Langues Orientales. Textes réunis par F. Halide E. Adıvar*, s.12-13. Bu görevini 1939 yazına kadar sürdürmüştü. Yılı sonbaharında bu görevi, Paris'te öğretim görevi ile Halide E. Adıvar'ın oğlu vermiştir.

vermenin yanı sıra, zamanının önemli bir kısmını bilim tarihi araştırmalarına ayırır. Sorbonne Üniversitesi'ndeki ve Collège de France'daki ders ve konferanslara devam ederek, Paris'te düzenlenen kongrelere katılarak bilim tarihi araştırmalarını izler, bilim tarihi çalışmalarını Fransız Milli Kütüphanesi'nde ve Uluslararası Bilimler Tarihi Akademisi'nin kütüphanesinde sürdürür. Paris'te yaşayan birçok doğubilimci, bilim tarihçisi ile tanışma imkânı bulmuş, dostluklar kurar.

Adıvar'ın Paris'e geldiği dönem, tarih çalışmalarının yeniden tanımlandığı "yeni tarih" anlayışının tartışıldığı, yeni bilim dallarının (bilim tarihi, bilim felsefesi) doğduğu ve hepsinden önemlisi, bilim tarihi araştırmalarının Avrupa'da kurumsallaşmaya başladığı yıllardır. 1927 yılında Roma Üniversitesi profesörlerinden Aldo Mieli (1879-1950) ¹⁷ *Archeion* adlı bilim tarihi dergisini yayımlamaya başlamış, 1928'de Oslo'da düzenlenen VI. Uluslararası Tarih Bilimleri Kongresi'nde 'Uluslararası Bilim Tarihi Komitesi' kurulmuştur. 1929'da, İtalya'daki siyasi ortamı terkederek Paris'e yerleşen Aldo Mieli'nin girişimleriyle Paris'te I. Uluslararası Bilim Tarihi Kongresi düzenlenmiş (20-25 Mayıs 1929) ve hemen ardından, Uluslararası Bilim Tarihi Akademisi kurulmuştur. ¹⁸ Akademi'nin genel sekreterliğine seçilen A.Mieli'nin yayımladığı *Archeion*, Akademi'nin resmi yayın organı haline dönüşmüştür. Henri Berr (1863-1954) tarafından 1925 yılında kurulan Centre International de Synthèse'de (CIS) ¹⁹ bilim tarihi ve felsefesi çalışmaları yapılmaktadır ve bu kurum, binasını Akademi ile paylaşarak Akademi'ye önemli destek vermiştir.

¹⁷ P.Sergescu, "Aldo Mieli," *Archives Internationales d'Histoire des Sciences* (Nouvelle Série d'*Archeion*), Troisième Année, Nr.12, Juillet 1950, pp.519-535.

¹⁸ Pierre Costabel, "A Short History of the Academy," *Archives Internationales d'Histoire des Sciences*, Vol.XLIII, No.130, Juin 1993, pp.19-24.

¹⁹ Tarih yazıcılığı, bilim tarihi ve felsefesi gibi yeni kurulan bilim dallarında araştırmaların yapıldığı Centre International de Synthèse (kısaca Centre de Synthèse), Fransız tarihçi ve felsefeci Henri Berr (1863-1954) tarafından 1925 yılında kurulmuştur. H.Berr, yeni doğan bilim dallarını kavrayan bir tarih anlayışı (*synthèse historique*) ile tanınır. Bilimler arasında, özellikle tarih, sosyoloji ve diğer sosyal bilimler arasında disiplinlerarası ilişkilerin kurulması, sosyal bilimciler arasında bilimsel işbirliğinin oluşturulması gereğine inanmıştır. Fikirlerini yaymak için 1900 yılında *Revue de Synthèse Historique* adlı bir dergi çıkarmış ve burada, sosyal bilimlerin değişik dallarında araştırma yapan yazarları bir araya getirmiştir. H. Berr'in sentez fikri, tarih araştırmalarına ve yöntemine karşı çıkan E.Durkheim (1858-1917) ve çevresindeki sosyologlar ile tarihçiler arasında denge sağlayan etkin bir fikir olarak ortaya çıkmıştır. Tarih bilimini, sosyal bilimler içinde merkezi konuma oturtmakla birlikte, tarihin eksikliklerini tamamlaması, organize olması, yavaş yavaş diğer bilimlerle bağlar kurması gereğine inanmıştır. Tarihçiler kendi aralarında olduğu kadar, düşünce tarihçileri, bilim tarihçileri, felsefe tarihçileri, sosyolog, etnolog ve diğer sosyal bilimlerde araştırma yapanlar ile işbirliği içine girmelidir. H.Berr, bilgiyi yaymak için geleneksel araç ve kurumların dışında yenilerini kurmuştur: *Revue de Synthèse Historique* ve *Science* dergileri, L'Évolution de l'Humanité adlı eser dizisi, 'Fondation pour la science' (Bilim Vakfı) ve bu vakıfla bağlantılı olarak Centre International de Synthèse bunlar arasındadır. "Yeni Tarih" in babası olarak nitelendirilen H.Berr'in ideali olan tarihsel sosyoloji ile sosyolojik tarih araştırmaları ancak 1960lı yıllarda gerçekleştirilmiştir. Suzanne Delorme, "Henri Berr," *Osiris*, Vol.X, 1952, pp.4-9; Matthew D.Cole, "The idea of historical synthesis, Henri Berr and the relationship between history and sociology in France at the beginning of the twentieth century. <http://www.shef.ac.uk/socstudies/Shop/8cole.pdf>.

1932 yılında, Sorbonne Üniversitesi (1874-1940), aynı üniversite Enstitüsü'nü kurmuştur. ²⁰

ABDUL-HAK
PIERRE BRUN
MAX MEYER
HENRI-PAUL
JULIUS RUSK
JOHAN ADRI

ont eu l'obligeance de
concernant l'histoire
savants et ouvrages p
la graphie et les in
linguistique de cet
me représenter auprès

Profondément

ce livre qui

Aldo Mieli'nin *La Science*

Araştırmalarının büyük
National de France) ve diğer
Bilim Tarihi Akademisi (12,
International de Synthèse, on
alışverişinde bulunduğu kur
araştırmacılarından birisi, Bilim
editörü A.Mieli'dir. Mieli, o y
katkısı üzerinde çalışmakta ve
scientifique mondiale adlı e

²⁰ Institut d'Histoire des Sciences et des
Braunstein, "Abel Rey et l'Institut d'H
Epistémologie française, 1830-1970, Pr

²¹ Aldo Mieli, *La Science arabe et son ro*
de Henri-Paul-Joseph Renaud, Max M

kendisiyle “Arap bilim tarihinin bazı meselelerini, yazarlarını ve eserlerini kendisiyle tartışan, tashihleri, yazılışları, yorumları kontrol eden ve dil ile ilgili gerekli düzeltmeleri yapan” altı bilim adamına ithaf etmiştir. Bunlardan biri, Adnan Adıvar’dır. Mieli, sık sık görüşme imkânı bulduğu Adıvar’a, birçok şüpheli noktaları kendisiyle tartıştığı ve tashihleri okuduğu için önsözde teşekkür etmektedir.²²

Adıvar’ın Paris’te doğubilimcileriyle, özellikle İslam bilim tarihi üzerinde araştırma yapan A.Mieli ile tanışması, tarih boyunca bilim-din ilişkisini araştırmakta olan Adıvar’ın merak ve ilgisini Osmanlı bilim tarihine doğru çekmiş olabilir. Paris’teki bilim tarihi etkinlikleri ve bilim tarihçileriyle kurduğu temaslar, Adıvar’ın çalışmalarına zemin hazırlayan bir ortam yaratmıştır. Adıvar’ın *Archeion*’daki ilk yazıları, Türkiye’de yayımlanan kitaplarla ilgilidir [2,6]: H.Z.Ülken’in *Türk Tefekkür Tarihi* (İstanbul 1933-34) ile İbn Sina’nın ölümünün 900. yılı münasebetiyle İstanbul’da yayımlanan kitapları tanıtmıştır.²³ Adıvar, bilim tarihi konusundaki araştırmalarına dayanan ilk bilimsel makaleleri de yine *Archeion* dergisinde 1937 ve 1938 yıllarında yayımlanmıştır. Bunlardan birincisi [7], başlangıçtan Ortaçağ’ın sonuna kadar, ikincisi [8] ise on altıncı yüzyılda Osmanlı Türklerinde bilimlerin durumunu ele almaktadır. Bu makaleler, aynı zamanda, Adıvar’ın Paris’te yayımlanan *La Science chez les Turcs Ottomans* adlı eserinin birinci ve ikinci bölümleridir. Üçüncü bölümün 1938 yılı sonunda *Archeion*’da yayımlanması²⁴ düşünülmüş ise de, Adıvar, 1939’da kitabın bütününe yayımlanmıştır. Mieli, *La Science arabe*’da Adıvar’ın *Archeion*’da yayımlanan yazılarına atıfta bulunduğu gibi, alıntılar yapmış, onun üzerinde çalıştığı konuları belirtmiştir.²⁵

Değişik ülkelerde çalışan bilim tarihçisi ve doğubilimciler, Paris’te 1932 yılında uluslararası bir komisyon oluşturmuşlardır. Mieli’nin de yer aldığı uluslararası komisyonun bir üyesi de Dr. Adnan’dır.²⁶ 1934 yılında Coimbra’da²⁷ statüsü resmileşen bu komisyonun hedefi, doğa bilimleri ve tıp

konusunda Arapça yazılmış eserler hakkında komisyon kurulması. Bu komisyonun üye listesi, *Archeion*’da yayımlanmıştır. Bu komisyonun üyeleri hakkında ipuçları vermektedir.

COMMISSION POUR LA PRÉPARATION D'UN Dictionnaire International de SCRIPTORUM ARABICUM

Etabli par la Commission pour la Préparation d'un Dictionnaire International de SCRIPTORUM ARABICUM (créée en 1932, constituée par la Commission pour la Préparation d'un Dictionnaire International de SCRIPTORUM ARABICUM)

Eugen Mittwoch (Berlin)
Max Meyerhof (Cairo, Soudan)
Illicrosa (Barcelona, Claris)
Youssef), vice-présidents
Aldo Mieli (Paris 2e, 1932)
démie internationale d'hist

A. Adnan (Paris). —
(Gand). — P. Brunet (Gand). — P. Diepgen (Berlin). — R. Diepgen (Bristol). — R. Diepgen (Paris). — L. Massignon (Paris). — J. Millàs Vallic (Paris). — C. A. Nallino † (Roma). — G. Sarton (Cambridge, Mass.). — H. A. Stapleton (St. Brelad)

1) Etat de la Commission en 1934

A.Adıvar’ın da yer aldığı “Arapça bilimleri komisyonu”nun 1936 yılındaki üyeleri

Adıvar’ın Paris’te etkinliği yukarıda belirtildiği gibi, *Archeion*’da *de Synthèse*’dir. Adıvar, “Millî tarih, felsefe ve bilim felsefesi kuantum ve görelilik konusunda bilim-din ilişkisine getirdiği be-

²⁸ Commission pour la préparation d'un dictionnaire international de "medica" adını taşıyan bu komisyonun üyeleri *Archeion*’da (c.XVII, 1935, s.86) listelenmiştir.
²⁹ “Hatta Centre de Synthèse’e bu bahisle büyükleri Avrupa’nın dört köşesinden da Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, c.I,

anastatique augmentée d’une bibliographie avec index analytique par A.Mazahéri, Leiden E.J.Brill, 1966].

²² Aldo Mieli, *a.g.e.*, s.XV.

²³ *Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbni Sina: Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tedkikler*, İstanbul, Ahmet Halid Kitabevi, 1937, Türk Tarih Kurumu yay., VII/1 (900 s.).

²⁴ Aldo Mieli, *a.g.e.*, s.275.

²⁵ Aldo Mieli, *a.g.e.*, s.105 (İbn Sina tanımı), 267 (Ali Kuşçu), s.274 (Ahmed Nureddin bin Ali Sümbül al-Mahali, Taşköprüzade, Cihannüma), s.281 (Piri Reis), s.197 ve 300 (S.Zeki hakkında Adıvar’ın *Isis*’teki tanıtımı), s.310 (H.Z.Ülken’in kitabının tanıtımı) ve s.392 (Adıvar’ın ‘Farabi’ adlı yazısı ile *Isis*’te yayımlanan ‘Tansukname-i İlhani’ hakkındaki yazısı).

²⁶ A. Mieli, *a.g.e.*, s.290.

²⁷ 30 Eylül - Ekim 1934’te Porto, Coimbra ve Lizbon’da düzenlenen III. Uluslararası Bilim Tarihi Kongresi’nde.

takip etmiştir.³⁰ Dalga mekaniğinin kurucusu Louis de Broglie (1892-1987), Paul Langevin (1872-1946) dinlediği Fransız fizikçiler arasındadır.³¹ Tevfik Remzi Kazancıgil'in ifadesiyle, "tabiat ve insana aid meselelerin felsefi bir terkip ile araştırıldığı yerlerin düşünüş uslubuna" Centre de Synthèse'deki toplantı ve kongrelerde girmiştir.³² Adıvar'ın bu kurumda tanıştığı araştırmacılardan birisi de kimya tarihçisi Hélène Metzger'dir (1886-1944). Adıvar ile Metzger 1937 yılında İbn Sina'nın simya bilimine katkısı konusunu tartışmışlardır. İbn Sina'nın simyaya katkıda bulunduğunu ileri süren Metzger'i, Adıvar, İbn Sina'nın simyagerler aleyhinde yazdığı bir risalesini kanıt göstererek aksi yönde ikna etmeye çalışmıştır. Adıvar, hayatının son yıllarında bu konuyu yeniden ele alacaktır.³³

Adıvar, Paris'te bilim tarihi çalışmalarının yanı sıra felsefe konusunda da bir çeviri çalışması yapmıştır [4]. Eğitim ile sosyal gelişme arasındaki bağlantıya inanan Bertrand Russell'in (1872-1970) bilimi halka yaymak amacıyla hazırladığı ve en çok satan iki kitabından bir olan *The Problems of Philosophy* (1912) adlı eserini tercüme etmiştir. *Felsefe Meseleleri* başlıklı çevirinin önsözü 1935 tarihlidir. Adıvar, çeviriye dört sene önce [1931 yılında] "İngilizce felsefe diline alışmak" gayesiyle başlamıştır. 1935'de Paris'te toplanan "İlmî Felsefe Kongresi"nde³⁴ İstanbul Üniversitesi felsefe profesörlerinden Hans Reichenbach (1891-1953) ile karşılaşmış³⁵ ve Reichenbach'ın bu kitabın Türkçe'ye çevrilmesi gerekli kitaplar listesinde bulunduğunu söylemesi üzerine, çeviriye yayımlamaya karar vermiştir. Eser, Russell'in felsefesini açıklamaktan ziyade bilgi teorisi üzerindedir. Adıvar, çevirinin başına eklediği 36 sayfalık önsözde Russell'in hayatını ve felsefesini tanıtmıştır. Çevirinin ilk baskısı, Adıvar Paris'te iken, 1936 yılında İstanbul'da yapılmıştır.

³⁰ *Tarih Boyunca İlim ve Din*'in kaynakları arasında CIS'in yayını *Evolution de la Physique et de la Philosophie* (Paris 1937) de bulunmaktadır.

³¹ Abdülhak Adnan Adıvar, "İşıktan ışığa" (17.IV.1946), *Dur, Düşün*, İstanbul 1950, s.16-18; "İlim ve Adalet," *a.g.e.*, s.48.

³² Tevfik Remzi Kazancıgil, "Emraz-ı Umumiye Muallimi Dr. Abdülhak Adnan Bey," *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.155.

³³ A. Adnan Adıvar, "İbn Sina et l'alchimie," *Professor Muhammad Shafi's Presentation Volume. Armağan-ı ilmi*. Ed. S.M. Abdullah, Lahore 1955, p.1-3. Reprinted in *Natural Sciences in Islam Vol.60 - Chemistry and Alchemy VI*. Collected and reprinted by F. Sezgin. Institute for the History of Arabic-Islamic Science, J.W. Goethe University Frankfurt am Main, 2001, pp.347-349.

³⁴ Premier Congrès de Philosophie Scientifique, 15-23 Eylül 1935. "İlmî felsefe" metafiziği inkar etmekte, felsefe tarihini gereksiz saymaktadır.

³⁵ Adıvar'ın 1935'te M. H. Reichenbach ile tanışması ve İstanbul Üniversitesi'ndeki felsefe eğitimi üzerine yaptıkları konuşma hakkında bkz. A. Adnan-Adıvar, "Bir kongre, bir filozof, bir kitap," *Bilgi Cumhuriyeti Haberleri*, Tasvir Neşriyatı İstanbul 1945, s.126-27. Bu görüşme, H. Reichenbach'ın kişiliği ve 1933 Üniversite Reformu'nda felsefe eğitiminin durumu bakımından ilginç ipuçları içermektedir.

A. Adıvar, Avrupa'da tarihçilerinden birisi de, H. Sarton'dur (1884-1956). Adıvar ve Adıvar'ın ölümüne kadar de Salih Zeki'nin *Asâr-ı Bakiye*' 1933'te yayımlanmıştır [1]. Adıvar Ülkem'in *Türk Tefekkür Tarihi* Bu iki tanıtma, bildiğimiz k yayınlardır.

La Science chez les Turcs

Adıvar'ın Türk bilim tar korumuş olan çalışması, II. yayımlanan *La Science chez les* (19x13 cm) basılan eser, Sulta kurduğu on dördüncü yüzyılın b süre içinde Türkiye'de bilimin kimya ve tıp konusunda es değerlendirilmektedir. Eserler, k konularına göre gruplandırılmış kütüphanelerindeki yazmalar hakkındaki eserleridir.³⁷ Adıvar âlimlerin eseri olup olmadığı Bunun başlıca sebebi, dokuzu Doğu'da yaşamış âlimlerin âlimlerin aslı konusundaki tartış

Karşılaştırma yapmayı bilimin ilgili dönemde Avrupa' Karşılaştırmalara dayanak, Ad

³⁶ G. Sarton, "Eski bir dostun hatırasındak Bu mektuplaşma üzerinde bir inceler tanıklık: Adnan Adıvar – George Sart 2006, s.87-110.

³⁷ Adnan Adıvar, İstanbul Üniversitesi Nationale'deki kopyasının resimlerini *Nüshası Resimleri / Album des dessins (Cerrahname)*, 870-1465], yay. S. Ünve Yay. 12 s. (Önsöz).

³⁸ Adıvar'ın kitabının Fransa'da yayı çerçevesinde, tıp tarihi araştırmaları, Tü bilim tarihçilerinin önemli bir kısmı (etmekte ve bilimsel çalışmalarını A başlığında "la science arabe" ifadesini k

sonunda “Osmanlılar, Leonardo da Vinci’nin başlattığı ve Kopernik, Kepler ve Galileo’nun katkısıyla gelişecek olan astronomi ve fizikteki büyük devrimden tamamen habersiz idiler” değerlendirmesini yapacaktır. Eserin son sayfasında ise, on sekizinci yüzyıl Osmanlı bilimini değerlendirirken ise, “Bu yüzyılda Batı’da yaşamış büyük âlimlerinin isminin Türkiye’de hemen hiç duyulmadığını, Osmanlı Türklerin Arapça yazılmış bilimin izlerini çok uzaktan takip ettiklerini ve modern bilim sahasına tereddütlü adımlarla girdiklerini” yazacaktır. Adıvar’ın Türklerin gerek Doğu gerekse Batı bilimiyle olan ilişkisine dair değerlendirmesi ve “Osmanlı Türkiye’de ilim ve fikir namına uğranılan felâketlere”³⁹ yer vermesi nedeniyle, özellikle 1943’te İstanbul’da genişletilmiş Türkçe baskısı yapıldıktan [13] sonra, eser hem olumlu ve hem de olumsuz eleştirilere hedef olmuştur.

La Science chez les Turcs Ottomans hakkında Türkiye’de yayımlan ilk tanıtımlardan birisi, Adıvar İstanbul’a dönükten birkaç ay sonra *Yücel* dergisinde A.Vedat Günyol (1911-2004) tarafından yayımlanmıştır.⁴⁰ 1937 yılında İstanbul’da Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra Paris’e giden ve orada hukuk doktorası yaparken Adıvarlar ile tanışan V.Günyol’un tanıtım yazısı, esas itibarıyla Adıvar’ın eserinin geniş bir özetidir. Amaç, henüz Türkçesi yayımlanmamış kitabı Türk okuruna tanıtmaktır. Günyol’un tek yorumu, eserin “bitaraf bir etüt” oluşudur ve yazısına, Adıvar’ın olumsuz değerlendirmelerini aksettirmemiştir. Tanıtım yazısının kitabın ayrıntılı bir özeti olması ve Adıvar’ın o yıllarda İstanbul’da bulunması, yazının Adıvar tarafından gözden geçirilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

1941 yılında, Fransızca baskıdan ve Adıvar’ın Türkiye’ye dönüşünden iki yıl sonra, *Varlık* dergisinde (Ankara) Cemal Sezgin⁴¹ imzalı bir tanıtma yazısı yayımlanmıştır.⁴² Sezgin yazısına “Günlük bir gazetenin bir köşesine sıkıştırılmış bir fıkradan başka matbuatımızda mevzuubahs edilmiş olduğunu görmediğim bu eseri elde etmek için hayli sıkıntı çektim” cümlesi ile başlamıştır. Eserin Paris’te ve Fransızca olarak basılmış olması, İstanbul basınına yansımaları engellemiş ve teminini güçleştirmiştir. Tanıtmanın amacı, kitabın içeriğini ve Adıvar’ın fikirlerini Türk okuruna aktarmaktır. Sezgin,

³⁹ Molla Lutfi, Kabız-ı Acemi ve Sarı Abdurrahman’ın idamlarını saymakla beraber, Batı dünyasından benzer bir örnek olarak Giordano Bruno’nun Roma’da yakılmasını (1600) vermektedir. Abdülhak Adnan-Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, Maarif Matbaası 1943, s.47, 98-100.

⁴⁰ Vedat Günyol, “*Osmanlı Türklerinde İlim*”, *Yücel*, c.X, sayı 55, 1939, s.22-30.

⁴¹ C.Sezgin, Doğu dilleri uzmanlarından ve İstanbul’da konsolosluk yapmış olan Clément Huart’ın (1854-1926) *Litterature Arabe* adlı eserini (1.bs., Paris 1902) *Arap ve Arap Dilinde İslam Edebiyatı* başlığıyla ve notlar ilavesiyle Türkçe’ye çevirmiştir (1.bs, İstanbul, Kanaat Matbaası, 1944, 240 s.). Diğer baskısı, *Arap ve İslam Edebiyatı* başlığı ile 1971’de Ankara’da yapılmıştır (439 s.).

⁴² Cemal Sezgin, “*La Science chez les Turcs Ottomans* (Osmanlı Türklerinde İlim),” *Varlık*, Yıl 8, c.XI, sayı 191, 1941, s.544-546.

Osman Şevki Uludağ’ın (1889-*Tarihi* (1925) adlı eserinde, Osmanlı biliminin eksik olduğunu ve eserinin hem bir açığı doldurduğunu yazmıştır. Sezgin’e göre kitap,

tamamen objektif bir tarihçe değil, rağbet bulan tarihi romantizmdir. bizim gibi her bakımdan deşme ve hiç bir zaman ihtiyaç yoktur. bırakmalıyız. Biz aradıkları muhtelif kütüphanelerin rağbet etmek hakkımızdır zannediyoruz. olan eserin bir Türkçesini ne

La Science chez les Turcs Ottomans Paris’te, École des Langues Orientales Henri Massé (1886-1969) tarafından medreselerde ulema yetiştirmek için (astroloji vb.) değil fakat matematik incelediğine dikkat çekmiştir. belirttikten sonra Adıvar’ın değeri

Adıvar’ın, eserini değerlendirmesine⁴⁵ göre kitap, telkin eden bir eserdir. Tek üzüldür Adıvar, Osmanlı biliminin İslam Türk âlimleri üzerinde etkisi baskın edilebilecek Arap alimler (İbn Sina, Zira, Sarton’a göre, İspanyol Maimonides (İbn Meymun) ke büyük atalarıymış gibi söz ediy vardır. Diğer taraftan, eser, Türkiye’de durumundan söz et Türkiye’ye giriş sürecinin çok

⁴³ Dr. Osman Şevki Uludağ tarafından *Türklerde İlim* adlı eserinde yer alan konulara kişisel cevapları niteliğindedir.

⁴⁴ H.Massé, “Abdülhak Adnan. *La Science chez les Turcs Ottomans*”, Janvier-Mars 1939, p.148-150.

⁴⁵ G.Sarton, “Abdülhak Adnan – *La science d’Islam*, Vol.XXXII, 1940 (Reprint 1987) Adıvar, “Salih Zeki ve Asâr-ı Bâkiye,” s.3-9 ve C.Saraç, *Salih Zeki Bey Hayatı* 2001 içinde s.139-152.

kanaatindedir. Bunun dışında, kitapta adı geçen eser veya yazarlar hakkında sorular yöneltir veya eklemeler yapar, dizindeki bazı düzensizliklere dikkat çeker. Sonuç olarak kitap, gelecekteki araştırmalar için sağlam bir temel oluşturacak 'iyi ve makbul' bir eserdir.

Adıvar, Sarton'un *Isis*'teki eleştirilerini Türkçe baskının sonunda cevaplamaya çalışmıştır.⁴⁶ Tenkitlerden birincisi, yukarıda da ifade edildiği gibi, Adıvar'ın Osmanlı bilimini belli bir tarihte –İznik Medresesi'nin kuruluş tarihi, 1330-1332– ile aniden başlatmış, öncesi hakkında bilgi vermemiş olmasıydı. Adıvar'ın cevabı açıktır: Anadolu Türk Beylikleri dönemi bilimsel faaliyetleriyle ilgili çalışma bulunmadığı ve bu dönemi bizzat araştırarak yazmak için de ömrünün yetmeyeceği düşüncesinde olduğu için bu dönemi ele almamış ve görevi gençlere bırakmıştır. On dokuzuncu ve yirminci yüzyılda bilimin Türkiye'deki durumundan söz etmemesi de, yine bu konuda yeterli çalışma yapılmamış olmasından ve Paris'te bu konuda çalışma yapmanın zorluklarından kaynaklanmıştır. *La Science chez les Turcs Ottomans* ile aynı yıl, Tanzimat'ın yüzüncü yılı münasebetiyle 1939'da yayımlanan kitapta, Tanzimat sonrası Türkiye'de bilimin tarihi, bilim dallarının uzmanları tarafından gözden geçirilmiştir ama bu ancak bir başlangıç olarak kabul edilebilir.

Isis'te yayınlanan tanıtımı İngiltere ve Almanya'da yayımlanan diğerleri izlemiştir. Bugün Yakın Doğu İslam ve Osmanlı tarihi uzmanı olarak dünyaca tanınan, ancak Adıvar'ın kitabının yayımlandığı tarihte Londra'daki School of Oriental Studies'de okutmanlık yapmakta olan Bernard Lewis (doğ.1916), eseri "mükemmel bir küçük kitap" (excellent little book) olarak nitelemiştir.⁴⁷ Eseri, Türk düşüncesinin Ortaçağ geleneğinden çıkıp Avrupa fikirlerine açılış sürecini anlatması bakımında önemli görmektedir. Diğer taraftan Türk kültür tarihinin ihmal edilmiş bir alanını – matematiksel bilimler, doğa bilimleri ve tıp tarihi – incelemekte, birçok önemli kişilik (Piri Reis, Kâtib Çelebi, İbrahim Müteferrika vd.) üzerine monografiler ve hatta Osmanlı sosyal tarihine ait ayrıntılar (tıbbi uygulamalar ve tıp öğrencilerinin alışkanlıkları) içermektedir. Lewis, Adıvar'ın âlimlerin ırk meselesine girmeyip "Osmanlı Türkleri" nitelemesini "akıllıca" bulmuştur.

Almanya'da yayımlanan iki tanıtımdan biri⁴⁸ Berlin'den doğubilimci Richard Hartmann (1881-1965) tarafından yazılmıştır. R. Hartmann, daha ziyade kitabın konusuna, zengin kaynaklarına dikkat çektikten sonra, bazı

⁴⁶ A. Adnan-Adıvar, "Sözü Bitirirken," *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1943, s.206-7.

⁴⁷ "La Science chez les Turcs Ottomans by Abdulhak Adnan," Reviewed by. B.Lewis. *Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London*, Vol.X, No.2 (1940), pp.486-87.

⁴⁸ R.Hartmann, "Adnan, Abdulhak: *La Science chez les Turcs Ottomans*," *Orientalistische Literaturzeitung*, Vol.XLIV, No.9, September 1941, p.367. *Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft*'ta yayımlanan tanıtımı temin ettiğimizde ayrıca yayımlayacağız.

gramer ve basım hatalarını işaret etmiş, iddiasında olmayan, konuyu ele alan geniş bir okuyucu kitlesinin ilgisini çektiğini nitelendirmiştir.

İstanbul Dönemi (1939-1940)

La Science chez les Turcs Ottomans sonra, Haziran 1939'da İstanbul'da yayımlanmıştır. İstanbul'daki kütüphanelerinde araştırmalarını sürdüren Adıvar, *Turcs Ottomans* adlı eserini yazarken bu eserleri incelemek ve genişletmek için malzeme toplamıştır.

Bu arada, İstanbul'a gelen Adıvar'ın *Isis*'te yayımlanır. Bu yazıda Adıvar, İstanbul'da bulunduğu ve A.Gölpınarlı'nın tanzimatı hakkında *Tansukname-i İlhani der Uluşu* adlı kitabı tanıtmaktadır.

Molla Lütü projesi (1940)

Adıvar'ın, İstanbul'daki çalışmaları, Arapça metinlerin tarihî çalışması, Arapça metinlerin profesörlerinden Şerefettin Yaşar Lütü'nün⁵¹ *Ta'zif ül-mezbah* adlı eserine ilgilidir.⁵² Adıvar, İstanbul'daki

⁴⁹ 12 Haziran 1939 tarihinde G.Sarton'a İstanbul'da yayımlanmıştır. University.

⁵⁰ *Tansukname-i İlhani der Fünun u Uluşu*, İstanbul, Tıp Tarihi Enstitüsü No.14. İstanbul, M.

⁵¹ Molla Lütü, Fatih Sultan Mehmet ve Lütü'nün bilgisi ile tanınan Molla Lütü, aynı zamanda Kuşçu'nun tavsiyesi ile getirilmiştir. II. Lütü'nün sapkınlık ve dinsizlik ile suçlanıp öldürülmesi.

⁵² Risale, "Delos Problemi" olarak bilinen hacminin iki katına çıkarma' problemi olarak adlandırılması, Delos adasında Plutark'ın (MS 45-120) verdiği bilgiler Tanrı Apollon'un bilgesine başvurmuş büyüklüğüne yeni bir sunağın inşa edilmesi mesele kübün iki katı hacmindeki yeni yapıya dönüşmektedir. Ada halkı Platon problem Platon'un adıyla da alınır. Lütü'nün tapınağın içinde çıktığını bildirir. Bunun katına çıkarılırsa vebanın söneceğini biraradadır.

araştırmacılarından Henry Corbin ile birlikte risalenin Fransızca çevirisini yapmış; Molla Lütü'nin biyografisini içeren, eseri tanıtan ve bilim tarihi bakımından değerlendiren 33 sayfalık bir giriş yazısı hazırlamıştır. Giriş, Fransızca çeviri ve Arapça metin, hepsi birarada, Paris'te 1940'ta yayımlanmıştır [11]. Giriş yazısı, Yunan ve İslam matematik tarihi konusundaki araştırmalara dayalı olarak hazırlanan bir araştırma makalesi niteliğindedir.

Adıvar ve Corbin, risalenin yazılış düzenini ve içeriğini incelemiş, kaynaklarını tartışmışlardır. Molla Lütü'nin kaynakları arasında on üçüncü yüzyıl İslam coğrafyacısı Kazvinî'nin eseri⁵³ bulunmuş olmalıdır. Zira hem Molla Lütü'de hem de Kazvinî'de Delos'tan ve Tanrı Apollon'un bilgesinden söz yoktur. Buna karşılık İsrail'in peygamberinden bahsedilmektedir. Ancak çözüm için yine Platon'a başvurulmuştur. Molla Lütü'nin tapınağın için bir org bulunduğunu bildirmesine dayanarak, Adıvar ve Corbin, Molla Lütü'nin eserinde Bizans kaynaklarının bulunabileceğini sürmüşlerdir.

Osmanlı Türklerinde İlim (1943)

Adıvar, İstanbul'a döndükten dört yıl sonra, *Osmanlı Türklerinde İlim* [13] adlı eseri yayına hazırdır. 1943 yılı başında, *La Science chez les Turcs Ottomans* adlı eserinin Türkçe çevirisinin Maarif Vekilliği hesabına bastırılmasının uygun görüldüğünü bildiren Maarif Vekili Hasan Ali Yücel imzalı bir mektup kendisine ulaşır.⁵⁴ Ağustos 1943'te satışa çıkan kitap hakkında ilk tanıtım Fuat Köprülü'den gelmiştir ve Adıvar'ın çalışması için alabileceği en büyük övgülerden biri olmuştur.⁵⁵

Türkçe baskı, Fransızca baskının tercümesinden ibaret değildir. Adıvar, yeni baskıya İstanbul kütüphanelerinde incelediği yazma eserler ve yazarları hakkında yeni bilgiler eklemiş, 174 sayfalık küçük boy Fransızca baskı, 225 sayfalık orta boy esere dönüşmüştür. Ancak, ikinci baskının önsözü okunduğunda, Adıvar'ın Osmanlı bilimi hakkındaki kanaatinin değişmemiş olduğu görülür:⁵⁶

Bu eseri okuyanlar, Osmanlı Türkiye'si'nde müsbet ilimlerin XIX. Asra kadar ancak "arap ve fars dillerindeki ilim"nin eksik ve bazen da yanlış bir devamından ibaret olup, ne muhteva ne de metod itibarıyla, "yunan mu'cizesi"nin şarka intikali ile aldığı şekilden ayrı bir şekil almadığını ve mamafih bu ilimlerin,

⁵³ Al-Kazvinî'nin sunak meselesini içeren bir eseri olduğunu Adıvar'a Kahire Fuad I Üniversitesi profesörlerinden Paul Kraus bildirmiştir. Abdülhak Adnan, *La Science chez les Turcs Ottomans*, s.45.

⁵⁴ 29.1.1943 tarihli bu mektup (İst.Üniv. İstanbul Tıp Fak. Deontoloji Anabilim Dalı arşivi).

⁵⁵ Şeref Etker, "Adnan Adıvar için övgü ve eleştiri," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c.VII, sayı 2, 2006, s.111-117.

⁵⁶ Abdülhak Adnan-Adıvar, "Söze başlamadan," *Osmanlı Türklerinde İlim*, s.IX.

garptan fikir ve metod alarak onların ehemmiyetle belirtilen

Adıvar'ın bu açıklaması, katkılarını yüceltmemesi, kitabın diğer ırklara mal eden bir belge ve benzeri görüşler, "Harbin o ırkçılığa" bağlanmıştır.⁵⁷

Zaman zaman fikir hayatı Adıvar'ın *Osmanlı Türklerinde İlim* mefahirimizi başka ırklara mal ve namuslu kitabı Türklük zaman bu zata ben *Vatan* ga

Bazı kimseler, birinci sa "eski Türk kültür hayatının bir bakışını, sığ bir milliyetçilik tel aşığıda görülebileceği gibi, olur

Osmanlı Türklerinde İlim T hissinin hiç de duymadan h tesbit ve mukayesesi ile vü ilim adamının bu zaviyede küçümseyenleri de, hiçbir h memnun etmemiş olabilir. çünkü o, yakın tanıdığı ve ç yalnız yürümüştür.

Eser, gelişmemiş tarafla bakımından da önemli ve değerli

Kendini her şey sanan, hiçbir Bunları müspet bir şekilde bize tanıtacak ve inandıracağı *Osmanlı Türklerinde İlim*'de vesika ve hüküm var. Çok se karşısında, bir nevi korku ve ne olursa olsun hakikat hiçbir bir kenara konacak herhar üzerinde bulundurup, memle için, sık sık müracaat edilme

⁵⁷ Cahid Tanyol, "Adnan Adıvar'ın düşünce

⁵⁸ Mehmet Kaplan, "*Tarih Boyunca İlim* v

⁵⁹ Kâzım İsmail Gürkan, "Adnan Adıvar,"

⁶⁰ Mehmet Kaplan, "*Osmanlı Türklerinde*

1926'da Deutsche Morgenlaendischen Gesellschaft (DGM)'ın İstanbul şubesini kurmak için Türkiye'ye gelen ve 1935-49 arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Doğu dilleri hocalığı yapan Alman doğubilimci Hellmut Ritter'e (1892-1971)⁶¹ göre Adıvar, "Sarton'un hiçbir zaman dolduramayacağı bir boşluğu fevkalade güzel bir tarzda doldurmuştur." Arap ve Fars milletleri, bu eser ile kıyaslanabilecek bir eser yazmamışlardır. Ritter, kitabın birer nüshasını hocası C.Brockelman'a, *Orientalische Literatur Zeitung*'a (OLZ) ve *Zeitschrift der Deutsche Morgenlaendische Gesellschaft*'a (ZDMG) göndermek istediğini bildirmektedir.⁶²

Osmanlı Türklerinde İlim, yayınından dört yıl sonra 1947 yılında Harvard Üniversitesi'nden Richard N. Frye tarafından *Isis*'te tanıtılmıştır.⁶³ R.N.Frye'e göre kitabın önemi, Osmanlı bilimini araştıranlara yayımlanmamış kaynakları veren gerçek bir rehber, bir elkitabı olmasıdır. Frye, Osmanlı bilim tarihinin sorunlarını tartışmanın uzmanlığı dışında olduğunu bildirerek, Adıvar'ın 'Türklerin Batı bilimini izlemekte geri kaldıkları' şeklindeki yorumlarını değerlendirmez, Türkçe (ikinci) basıma eklediği yeni bilgileri sıralamakla yetinir: Fransızca (ilk) basımda yer almayan yazma eserlerin başlıklarını, kütüphane adları ve yer numaraları yanında Brockelmann'da bulunup bulunmadıklarını da belirtmiştir. Tanıtımı öyle hazırlamıştır ki, Fransızca baskıyı ve İngilizce tanıtım yazısını birlikte okuyanlar, yazma eserler hakkında Türkçe basımda verilen bilgilerin büyük kısmına ulaşmış olmaktadır. Diğer taraftan, tanıtma yazısı, , on dördüncü yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar, Osmanlı biliminin gelişim çizgisini genel hatlarıyla okuyucu için özetlemektedir. Frye, Adıvar'ın yazımını "açık ve direkt, örnek alınacak bir model !" olarak nitelendirmektedir.

⁶¹ Thomas Lier, "Hellmut Ritter in Istanbul 1926-1969," *Die Welt des Islams*, New Ser. Vol.38, issue 3, The Early Twentieth Century and its Impact on Oriental and Turkish Studies (Nov.1998), pp.334-385.

⁶² H.Ritter'in A. Adıvar'ın Ankara'daki adresine (Ayet Sayar evinde, 40 Bayındır Sok. Yenişehir) yazdığı 25.7.1943 tarihli mektup. (İst.Üniv. İstanbul Tıp Fak. Deontoloji Anabilim Dalı arşivi).

⁶³ Richard N.Frye, "A.Adnan Adıvar: *Osmanlı Türklerinde İlim* (Science among the Ottoman Turks)," *Isis*, Vol.XXXVIII, No.1/2 (Nov., 1947), pp.121-125. Richard Nelson Frye (doğ.1920) İran ve Orta Asya araştırmaları uzmanıdır. 1948-1990 yılları arasında Harvard Üniversitesi'nde profesörlük yapmış, bu üniversitede Orta Doğu Araştırmaları Merkezi'ni ve Amerika'da ilk İran araştırmaları programını kurmuştur

DEUTSCHE MORGE
ZWEIGSTELLE IST
Prof. Dr. H. RITTER

Pek muhterem Adnan

Dün talebelerimden biri
Her nekadar daha laikiyle
lehindedir. Sarton'un h
fevkelade güzel bir tar
değil, aynı zamanda da T
şark milletleri, ne arab
esere malik değiller, he
hem şark ilmini ve usulü
fâris el-meydâneyn mevc
Kessera lîşhu emsâleküm
Kitabınızın bir nüshasını
fede etmesi için hocama
eserin mahasinip neşri i
mustâğniyeten an
(il-işareti ilâyha - bir
lara berayîtekdir gön
her halde çok sevinecek
kendâline, bu kadar özle
müjdesini ~~KÖRÜK~~ verebil
olmıyacağından eminim.
rica ve) hürmetlerimin

Bu tanıtımın daha önce beklenirdi. Sayılı bunu yapm tarafından yayımlanmaya yayımlanan *Hayatta En Ha* Adnan Adıvar'ın eserlerine h

⁶⁴ A.Sayılı, *Hayatta En Hakiki Mürşit* Enstitüsü yay., 5"; 2.bs., Ankara, Güneş 2001.

tarihine ve kültürüne meraklı okuyucuya hitap etmiş olmalıdır: Zira kitabın yayımlandığı tarihte, Türkiye’de bilim tarihi konusunda çalışanların sayısı çok sınırlı ve bilim tarihi araştırmaları henüz kurumsallaşmamış idi.⁶⁵ İlk kürsü, Ankara’da, A.Sayı tarafından 1952’de kurulacaktı. Adıvar’ın araştırmalarının, G.Sarton geleneğini izleyen kürsünün çalışma programının şekillenmesinde – en azından kuruluş yıllarında – herhangi bir etkisinin olduğu söylenemez. Eser, 1984 sonunda İstanbul Üniversitesi’nde kurulan Bilim Tarihi Anabilim dalının verdiği bilim tarihi lisans derslerinde yardımcı ders kitabı olarak kullanıldı. Ancak, konusundaki ilk ilmi teşebbüs olduğu belirtilse de, içerik ve bakış açısı bakımından eleştirildi: “Kitapta bilgi eksiklikleri ve hatalar bulunduğu gibi, o nesil Türk aydınlarının Osmanlı tarihi karşısındaki öfkeli yaklaşımlarının tesiriyle, Osmanlı bilimine bu bakışlarını yansıtmalı talihsizliğini taşıdığı” ifade edildi.⁶⁶ Burada, Adıvar’ın araştırmalarını kurumsal destekten yoksun, yalnız başına ve kendi merak ve gayretiyle yürüttüğünü unutmamak gerekir. Etrafında, ona araştırmalarında yardımcı olacak öğrenciler veya bir araştırma ekibi yoktur. Bu husus onun eserini daha da değerli kılmaktadır. Diğer taraftan, Adıvar’ın Osmanlı biliminin yetersizliğini ortaya koymak gibi bir hedefle araştırmalarına başlamadığını belirtmek gerekir. Adnan Adıvar’ın dünya görüşü özünde gelenekçidir; Osmanlı kültüründen hiç kopmadığı söylenebilir. Avrupa kütüphanelerindeki sınırlı araştırmalarının sonucunda elde ettiği verileri, aynı dönemlerde Avrupa’daki gelişen bilimin tarihiyle karşılaştırarak kişisel değerlendirmesini ortaya koymuştur. İstanbul kütüphanelerindeki çalışmalarıyla, kitabını geliştirmiş ise de, olumsuz değerlendirmesini değiştirmemiştir. Ayrıca Adıvar, Osmanlı’da bilimsel eserlerin, bilim adamlarının bulunmadığını söylemez – aksine ulaşabildiği her eseri kitabına almıştır – ancak bu eserlerin içerdiği bilgilerin, İslam’dan miras alınan birikime yeni, orijinal bilgi katıp katmadığını ve Osmanlı Türklerinin Avrupa’daki yeni bilimsel bilgiyi – teknik bilgi hariç – ne ölçüde izlediğini, aktardığını tartışmaya açmıştır. Adıvar’ın eserinden yaklaşık 60 yıl sonra, Osmanlı döneminde üretilmiş (telif, tercüme, muhtasar/özet, şerh/açıklama vd.) bilim eserlerinin katalogları yayımlanmıştır.⁶⁷ Bu kataloglardaki eser sayısı, Adıvar’ın o günkü imkânlarıyla kütüphanelerde şahsen çalışarak belirlediği eserlerden sayıca daha fazla olmakla birlikte, Adıvar’ın başlattığı tartışma bugün de sonuçlanmış değildir.

⁶⁵ Feza Günergun, “İ.Ü. Bilim Tarihi’nin Kurumsallaşması: Araştırmalar ve Eğitimi Programları (1984-2004),” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi: Türk Bilim Tarihi*, c.II, sayı 4, İstanbul 2004, s.545-580.

⁶⁶ E. İhsanoğlu, “Osmanlı bilim tarihi konusundaki araştırmalar hakkında bazı notlar,” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul, İst. Üniv. Edebiyat Fak. Yay. 1995, s.50.

⁶⁷ IRCICA’nın (İstanbul) “Osmanlı İlim Tarihi Literatürü Serisi” içinde 1997’den itibaren astronomi, matematik, coğrafya, ve tabii ve tatbiki bilim dalları için yayımlanan bio-bibliyografyalar.

Tarih Boyunca İlim ve Din

Adıvar’ın İstanbul’da yayımlanan *İlim ve Din*’dir [14]. Eser *Osmanlı İlim ve Din*’de, Halide Edip, büyük olasılıkla, Adıvar’ın yazdığı ilk bilim tarihi projesi olmasında

Adıvar’ın Londra’da yayımlanan *İlim ve Din*’deki araştırmaları, konferans ve kitaplarıyla da tanınan (1953) *Evolution in Science and Religion*’ başlığı ile Türkçe’ye “O tercüme bir mukaddime” ifadesi,⁶⁹ M. K. Köse’nin telifine götüren temel eserlerdir. Ayrıca, *Tarih Boyunca İlim ve Din*

Adıvar’ın din-bilim ilişkisi konusunda geliştirilen kuramlar ve olasılık unsurlarının, 1925’te bilimin doğa yasalarını açıklamaya çalıştığı İlahiyatçılar ve hatta bazı fizikçilerin bilimin gücünü sarsıldığını ifade eden din ile bilimi uzlaştıran yerleri üstünlüğünü savunan bilim adamlarını yaratmıştır. Bu yeni akım ve deyişle “kafasına çarpan bu hikâyesi”ni yazma hevesini ve senesindeki din-bilim ilişkisini öncesi devirlere, bilim-din ilişkisi

Kitap, Museviliğin, Hristiyanlığın incelemeekteyse de, esas itibarıyla gelişimi içinde din-bilim ilişkisi anlaşmazlıkları, çekişmeleri aç

⁶⁸ “Neden acaba ilk eseri ‘İlim ve Din’ Adıvar’ın Portresi,” *Doktor Abdülhak Adıvar*

⁶⁹ Abdülhak Adnan-Adıvar, “İlmi vakıflar”

⁷⁰ Diğer iki eser, yayım tarihi sırasına göre *World* (Cambridge 1929) ve A.N.Whitehead (1930) başlıklı eserleridir. Abdülhak Adıvar

⁷¹ Abdülhak Adnan-Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*

görüş ve yorumunu eklememiştir. Bununla birlikte, kitabın son satırları, insanlığı karanlıktan aydınlığa bilimin çıkaracağı yönündeki kuvvetli inancını yansıtır.

Kitabın çıkış noktası 1920'lerdeki bilimde sarsıntı tartışmaları olsa da, Felsefeci Dr. Ziya Somar'ın (1906-1978) ifadesiyle⁷²

Bütün Garp ilim kültürünü, felsefe ve din düşüncesiyle beraber, bir bütün halinde ve canlı bir panorama şeklinde gözümüzden geçirecek bir tarih yapmak istedi. Burada ne ilimle dinlerin birbirlerine nasıl çelme taktıklarını göstermeği, ne de, ilimlerin dinlere nasıl yan çizdiklerini dramatik bir hikâye üslubıyla anlatmayı düşündü. Belki de bir Felsefe Tarihi kanevası içinde bir İlim Tarihi olacaktı. Fakat felsefe kelimesinin (metafizik) geleneğine karşı haklı kuşkusu olan her müsbet ilim kafalı insan gibi, Doktor Adnan Adıvar da kitabını baştan başa işleyen felsefi düşünüşün hâkim tesirine rağmen, buna bir ilmî felsefe tarihi şekli vermedi (*Tarih Boyunca İlim ve Din*) adını uygun buldu.

Kitabın kaynakçası, Adıvar'ın, başta bilim tarihi, felsefe, felsefe tarihi, dinler tarihi olmak üzere değişik konularda Fransızca, İngilizce, Almanca ve Türkçe yazılmış 150'ye yakın eseri incelediğini göstermektedir. Bunlar arasında, A.Einstein, M.Planck, L. de Broglie gibi fizikçilerin; J.Draper, H.Bergson, E. Boutroux gibi din-bilim ilişkisini ele alan yazarların; G. Sarton, A.Mieli, A.Rey, R.Ball, J.Needham, C.Singer gibi bilim tarihçilerinin; B. Russell, W. Heisenberg gibi filozofların eserleri yanında IX. Uluslararası Felsefe Tarihi Kongresi (Paris 1937) bildirileri ve *Isis* dergisi gibi yayınlar bulunmaktadır. Adıvar, Türk yazarlardan Ahmed Mithat, Akil Muhtar Özden, Fuad Köprülü, Hüsnü Hamid Sayman, Kâtib Çelebi, Mehmed Mansur, Mehmed Refik Fenmen, Salih Zeki, Şerefeddin Yaltkaya, Vasfi Yener'in eserlerini, Türk Tarih Kurumu'nun İbn Sina kitabını ve Üniversite Konferansları (1935-42) adlı diziyi incelemiştir.

Adıvar, yüz elliye yakın kaynağı inceleyip, yeni bir düzen içinde yazdığı metni "kompilasyon (toplama)" olarak nitelendirmekten çekinmemiştir. Bilim-din ilişkisi konusunda bir eser tercüme etmek yerine derleme yapmak, çok sayıda esere başvurmasını gerektireceğinden onun için daha öğretici olacak ve herkesin anlayabileceği dilde bir metin ortaya çıkarabilecektir. Eseri avamileştirme (vulgarisation) şeklinde yazmak için çok uğraştığını ancak bilimsel ve felsefi kavramları, onların manasını bozmadan basit, herkesin anlayabileceği şekilde ifade etmenin güçlüğünden bunda tam başarılı olamadığını itiraf eder.

Eserin derleme olduğunu öğrendiklerinde, yalnızca "orijinal eser ve senteze önem veren bazı münevverlerin dudak bükeceklerini" tahmin

⁷² Ziya Somar, "Doktor Adnan Adıvar," *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.179-180.

etmektedir. Ölmez eserlerin "orijinal eserlerin doğmasını be her yerde tercümeyle koşacak yerde okuyucu için daha faydalı" oldu

Yayınını takiben gazete yetmişmiş yazarlar tarafından Tıp Fakültesi profesörlerinden kitap koleksiyonumuzu zengin tarafından okunmasının gerektir başarılarını sergileyen Adıvar'ın ederek, Türkiye'de ilmi zihni kitabın "ilim tarihi" eseri olarak

Edebiyatçı Vâlâ Nureddin etmesini bilen bir münevver ol içinde bilimin "din ile kâh b herkesin anlayacağı şekilde alıntılar "sırf bizden olanı kaynaklanmıştır ki bu da, o g Alıntıların birisi felsefe – din il İslâm ilâhiyatçıları, mutasavvı İskenderiye Kütüphanesi'nin açıklamaktadır⁷⁵

Edebiyat Fakültesi'nin doçentlerinden Mehmet Kaplan *Din*, skolastik zihniyet ile ilmi cereyan eden mücadelesidir. A alanda teşrih ve mahkûm etti tarihinde bütün genişliği ile o ancak doğayı inceleyerek varı Adıvar'ın eserini anlamağa bile yıkmak istediği skolastik zihni Adnan Adıvar'ın eserleri genç

⁷³ Gazete tanıtma yazılarından kitabın yayımlandığı anlaşılmaktadır.

⁷⁴ Akil Muhtar Özden, "Bir kitab hakkında," 2 Mayıs 1944 (İst.Üniv. İstanbul Tıp F. Özden, Ankara, Türk Kültürünü Araştır

⁷⁵ Vâ-Nû [Vâlâ Nureddin] "*Tarih Boyunca Deontoloji* Anabilim Dalı arşivi).

⁷⁶ Mehmet Kaplan, "*Tarih Boyunca İlim v*

önemlidir.” Bir edebiyatçı olarak *Osmanlı Türklerinde İlim*'in uslubunu monoton ve neşesiz bulan Kaplan, *Tarih Boyunca İlim ve Din*'de Adıvar'ın ifade kıvraklığını ve canlılığı yakaladığını, konunun her satırda genişlediğini, fikrin derinleştiğini, başkalaştığını, renk ve ışık kazandığını, kitabın zevkle okunduğunu yazmıştır.

Rıza Tevfik de, kitabı özellikle üniversite gençliğine tavsiye etmektedir. Kitap, Osmanlı Türkiye'si'nin ilim tarihinde benzeri yazılmamış bir eserdir. Rıza Tevfik ilk yazısında,⁷⁷ Adıvar'ın Eski Yunan filozofları hakkındaki değerlendirmelerinin doğruluğunu vurdular. İkinci yazısında⁷⁸ ise, kitabın İslam'da din-bilim ilişkisini konu alan bölümlerini değerlendirir. Rıza Tevfik'in “dinin ilmi mübaheselere mütehâkkimane müdahalesi” olarak nitelendirdiği skolastik felsefeyi, Adıvar'ın çok iyi ve kolay anlaşılır tarzda açıklamıştır. Rıza Tevfik, ilim ve dinin ayrı tutulmasını yoksa aralarındaki ‘hususet’in süregeleceğini savunan İbn Rüşd ve ayrıca Fârâbi ve İbn el-Heysem hakkında Adıvar'ın verdiği bilgileri beğenir. Rıza Tevfik, bu değerlendirmeleri yaptığı yıllarda 75 yaşındadır ve Adıvar'ın kitabı hakkında yazarken, öğrencisinin başarılı ödevini değerlendiren bir hoca gibidir.

Ankara Üniversitesi DTCF sosyoloji doçenti Niyazi Berkes'e (1908-1988) göre kitap, ilimin gelişimini din-bilim ilişkisi bakımından ele aldığı için alelâde bir ilim tarihinden daha üstün bir eserdir. *Osmanlı Türkleri'nde İlim* adlı eserin ‘bütün meziyetlerini’ taşımaktadır. Adıvar, Fransız Devrimi sonrasında bilimin yükselişi karşısında dinin teolojik temellerinin yıkılması ve dine dayalı geleneksel toplum düzeninin bozulması üzerine “cemiyeti bu modern ilim denen şeye dayanan materyalistlerin eline kaptırmak” istemeyen çevrelerin I. Dünya Savaşı sonrasında bilimin yeniden yapılanma ihtiyacı karşısında başlattığı “irtica hareketleri”ni derin bir anlayış ile anlatmaktadır. Bu bakımdan üstün bir eserdir. Bununla birlikte Berkes'in eleştirileri vardır: Psikoloji, sosyoloji ve sosyal antropoloji ihmal edilmiş, bilim-din ilişkisi sosyolojik bir çerçeve içinde ele alınmayıp, A. Smith, Malthus Ricardo ve K.Marx gibi yazarların eserleri “ciddi bir alakaya hedef olmamıştır.”⁷⁹

Ahmet Emin Yalman'a göre⁸⁰ “ilim ile din arasındaki mücadelenin hikâyesini böyle bir üslupla anlatan kitabın eşine en ileri memleketlerin

⁷⁷ Rıza Tevfik, “*Tarih Boyunca İlim ve Din*,” *Akşam*, 3 Haziran 1944, s.2, 4 (İst.Üniv. İstanbul Tıp Fak. Deontoloji Anabilim Dalı arşivi).

⁷⁸ Rıza Tevfik, “*Tarih Boyunca İlim ve Din* – Dr. Adnan Adıvar'ın eseri” *Akşam*, 24 Haziran 1944, s.5, 6 (İst.Üniv. İstanbul Tıp Fak. Deontoloji Anabilim Dalı arşivi).

⁷⁹ Niyazi Berkes, “*Tarih Boyunca İlim ve Din*,” *Tan*, 2 Ağustos 1844 (İst.Üniv. İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı arşivi).

⁸⁰ A.E.Y [Ahmet Emin Yalman], “*Tarih Boyunca İlim ve Din*,” *Vatan*, 12 Temmuz 1944. İst.Üniv. İstanbul Tıp Fak. Deontoloji Anabilim Dalı arşivi).

edebiyatında da nadir tesadüf e Avrupa ve Amerika'da dinin Türkiye'den de “dinin garp tı Ahmet Mithat Efendi'nin mayn bu yasak II. Meşrutiyet'e ka kuramından (tekamül nazariyesi kuramından bahseden ilk tıbl II.Meşrutiyet'te bile dış dold verilmemesi ve ilk fetvanın 19 Kâzım Efendi tarafından imzala

İsis'teki tanıtım, Princeton Studies) profesörü Lewis W. TH *Tarih Boyunca İlim ve Din*, A konusu ve potansiyeliyle en ön olmadığını açıklamayı, başarısı düşüncesi yanında İslam düş tarafsızlıkla, sağduyu ve düzen açıklanmış, uzlaşmazlıklardan u konunun esasını incelenmiştir okuyucusunun eline şaşırtıcı d sunulmuştur. İslam dillerinde y de benzerleri az sayıdadır. Türk Eserin dili konusuna gelince, aşırı “sıfırlanmış” yeni Türk olgun ve hoşgörülü kişiliğini ya ve özellikle bu kitabının pota gençlerinin, onun kendilerine c edilir.

Tarih Boyunca İlim ve D Lütü Karaosmanoğlu (1900-197 TCF içinde tanıyan Karaosma sebebiyle 1925'te Şark İstiklal görülerek serbest kaldıktan son uğraşmış, ancak 1940'lı yıllar 1946'da Demokrat Parti'ye kat

⁸¹ Lewis V.Thomas, “Abdülhak Adnan-A Course of History),” *İsis*, Vol.XL, *Elementary Turkish* adlı dilbilgisi kit kullanılmıştır.

⁸² Lütü Düzdemir, *Fevzi Lütü Karaosma* Dalı Yüksek Lisans tezi, 1996. Özeti içi

ifadesiyle onun “ilimin geniş havası ve âlemi” içine çekmiş, yazısında Adnan Adıvar'ın iç dünyasına ağırlık vermiştir. Ona göre Adıvar, bu kitabıyla bilimi heyecan verici kılan kişidir.⁸³ *Tanin* gazetesinde yayımlanan bir yazı ise, eserin ilim tarihi yönüne ilgi göstermekten ziyade, kitapta *İslam Mecmuası* kaynak gösterilerek Peygamber Hz.Muhammed'in Arap değil insan olduğu ve İslam'da kadın-erkek eşitliği bulunduğu şeklindeki bilgilere eleştiriler getirmektedir.⁸⁴

Tanıtım yazıları, konferanslar, makaleler

Adıvar, İstanbul'a döndükten sonra, 1946 yılında DP listesinden müstakil milletvekili olarak Meclis'e girinceye kadar, araştırma ve yayınlara daha çok zaman ayırma imkânı bulmuştur. Kitaplarını baskıya hazırlamanın ve *İslam Ansiklopedisi*'ndeki çalışmalarının yanı sıra, bilim tarihiyle ilgili eserler için tanıtımlar yazmıştır. Bunlardan birisi, *Akademi Hareketleri* adlı dergide yayımlanmıştır [17]: Kahire'de 1941 yılında yayımlanan ve Ortaçağ sonrası Arap matematiğini ele alan Arapça bir kitap hakkında G. Sarton'un *İsis*'te yayınladığı eleştiriye aktarır ve Salih Zeki'nin *Asâr-ı Bâkiye*'si gibi değerli eserleri uluslararası dergilerde tanıtmanın önemine değinir. G. Sarton'un *Introduction to the History of Science* adlı eserinin üçüncü cildi için *Oriens*'te bir tanıtım yayımlar [20].

Adıvar, İstanbul'da bilim tarihi konferansları da verir.⁸⁵ Yüksek Mühendis Mektebi'nde (1945'ten sonra İstanbul Teknik Üniversitesi) 1940'te ve 1945'te matematik tarihi konusunda iki konferans vermiştir. İlk konferansta [21], “Şark”taki (Abbasi dönemi, Meraga ekolü ve İspanya) matematik çalışmalarını, “Arap ilmi”nin Avrupa'ya geçişini, Semerkand ekolünü ve Osman dönemi bilimini örnekler vererek anlatmıştır. Konuşmasında *İslam Ansiklopedisi*'nde yayımlanan maddelere (el-Harezmi, el-Biruni, Ali Kuşçu), Şerefeddin Yaltkaya, Fatih Gökmen gibi yazarların çalışmalarına atıfta bulunur. Osmanlı Türklerinin Batı'daki bilimi geriden izledikleri fikri, “garp ilmine doğru ilk kıpırdanmaların” Mühendishane-i Bahri-i Hümayun ile başladığı görüşü hakimdir.

Mart 1945'de verdiği “Rakamların tarihi” başlıklı ikinci konferansta [16] Mısır, Yunan, Roma, Hint (Arap) rakamlarını ve bunların Avrupa'da yaygın kullanımından sonra ortaya çıkan orijinleri üzerindeki anlaşmazlıkları Avrupalı

ve Amerikalı matematik tarihçileri bunları tek bir medeniyete mülkiyetleri Konferansı dinlemiş olan Tıbbiyat Fakültesi rakamların tarihini, felsefesine değinir.

Bir gün Teknik Üniversitesi'ne gittim, hafızam beni eski bir hayal ile doldurdu. Dr. A. Adıvar rakamların tarihini anlatıyor, projeksiyondaki yolları üslûbla, rakamların tarihini kendimi topladım. Eski Emeklilik merhalesinde, kuru rakamların üstüne kuran (canlı sembollerle) mantık rakamların sembolizmi kaldım. 1926'dan 1939'a kadar senelerinde kültür ve felsefe

Princeton Üniversitesi'nde 1945 yılında düzenlenen 'Near Eastern Studies' İslam düşüncesinin Türkiye'de katılmıştır. Konuşma metni yayımlanmıştır [18, 24]. A. Halkevi'nde verdiği bir konferans

İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü

Adıvar, ömrünün son yıllarında İstanbul'un fethi sırasında Bizans [29] yayımlamıştır. Onu Bizans birisi, kendi ifadesine göre, on tarihine, bilim ve kültürüne olan ilgisizliğin, “Türk ilmine yakışmaz” doğu bilimcilerinden A.Kimsky asırlardan beri toprakları üzeri etkilenmediği, Yunan felsefe tercümeler üzerinden aldıkları etmiştir.⁸⁸

⁸³ Fevzi Lûtfi Karaosmanoğlu, “İlmi müheyyiç kılan adam,” *Vatan*, 18 Temmuz 1944 (İst.Üniv. İstanbul Tıp Fak. Deontoloji Anabilim Dalı arşivi).

⁸⁴ H.Kılıçoğlu, “*Tarih Boyunca İlim ve Din...*,” *Tanin*, 14 Ekim 1947, s.5,7 (İst.Üniv. İstanbul Tıp Fak. Deontoloji Anabilim Dalı arşivi).

⁸⁵ Adıvar, İstanbul'da çeşitli konularda konferanslar vermiştir. Yayımlanmamış olanları belirlemek her zaman mümkün olmamaktadır. Eminönü Halkevi'nde verdiği bir konferans hakkında bilgi için bkz. Feza Günergun, “Türk bilim tarihinin gelişimine tanıklık: Adnan Adıvar – George Sarton mektuplaşması,” s.100.

⁸⁶ Tevfik Remzi Kazancıgil, “Emraz-ı Umumiye,” s.100.

⁸⁷ A.Adıvar'ın Princeton ziyareti ve Amerika'da bilimi, bkz. Feza Günergun, “Türk bilim tarihi mektuplaşması,” s.97-100.

⁸⁸ A.Adnan-Adıvar, “Bizans'da Yüksek Mektep,” Eylül 1953, s.2-3.

Adıvar'ın Bizans'a ve Türk İstanbul'a olan ilgisi daha eskilere gider. 1945'teki bir gazete yazısında, "Kaç bin ciltlik bir Bizans-İstanbul kütüphanesi kurulmuştur? Bizans Rumcasını çatır çatır söküp anlıyacak şimdiye kadar kaç genç yetiştirdik? Eski veyahut Türk İstanbul için yapılmış bir araştırma ile hangi âlimimiz Avrupa ilim âleminde meşhur oldu?" sorularını sormuştur. Aynı yazıda, İstanbul'un sanatını ve tarihini Eskiçağlardan beri inceleyecek bir "İstanbul Enstitüsü"nü kurmayı İstanbul Üniversitesi'nin henüz düşünmemiş olmasını eleştirmekte, bir an evvel böyle bir enstitünün kurulmasını, Bizans Rumcası öğretilmenin yanı sıra Türk İstanbul'un tarihi hakkında incelemeler yapıp yayımlamasını önermektedir: "Eğer bugün işe başlasak, belki sekiz sene sonra ilim adamlarını da bir İstanbul tarihi kongresine çağırarak bir iki keşif, yahut orijinal neticeli bir iki araştırma gösterirsek Avrupalının bizden çok iyi bildiği asma köprü, yer altı şimendiferi yolundan daha kıymetli olan ilim yolundan Garbın zihnine girmiş oluruz."⁸⁹

Yukarıdaki görüş ve düşünceler içinde, Adıvar, İstanbul'un fethinin 500. yılında Bizans'ın eğitim tarihini incelemeye karar vermiştir. Kaynakları arasında, E.Gibbon, K.Krumbacher, F.Fuchs, L.Bréhier, Ch. Diehl, G. Sarton'un eserleri bulunmaktadır. Adıvar, Bizans İmparatorluğu'nun değişik dönemlerinde bilime farklı ilgi gösterildiğini açıklayan uzun bir giriş ile başladığı çalışmasını, yalnızca İstanbul'daki eğitim kurumlarının tarihi ile sınırlı tutmuştur. Makalesinde vurgulamak istediği tespitlerden biri, Bizans öğretim kurumlarında din bilimleri diğer bilimlerden tamamen ayrılmış olduğu ve bu ayırımın bizde, medreselerin dışında bir üniversite kurulmasıyla Tanzimat'tan sonra görüldüğüdür. Bizans'ta hür ve serbest tedrisatta bulunan üniversite, bilime saygı gösteren patrikhane okulları ve "kara cehl ve taasuba batmış manastır mektepleridir ki" bu mektepler ile üniversite arasında Ortaçağ bulunca ilim ile din tartışması devam etmiştir. Bizanslı âlim ve düşünürler, bilime orijinal katkı yapmayıp, Yunan'dan gelen bilim ve felsefeyi yüksek okullar sayesinde muhafaza ederek Batı'ya nakletmişlerdir.

Adıvar, "Fatih Türk İstanbul'un şark ve garp ilmini tekrar kurmaya başladığı zaman Bizans ilminden miras olarak ne bulmuştu?" sorusunu sorarak araştırmasını genişletmiştir. Burada, Fatih'in âlimleri himaye ettiği gibi, Yunanca eserleri kütüphanesine aldığı ve böylelikle Doğu'da bir "Rönesans kıpırtısı" yaratmak istediği'ni açıklamaktadır. Adıvar'ın yalnızca eski Yunan eserlerinin incelenmesiyle Rönesans'ın oluşacağı fikri tartışmaya açıktır. Adıvar bu çalışmasını, 1953 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde verdiği konferansta "İstanbul'un fethi sırasında Bizans ve Türk kültür vaziyeti" başlığı ile sunmuştur [29]. Aynı çalışmayı, aynı yıl, McGill Üniversitesi'nin (Kanada) İstanbul'un fethinin 500. yılı münasebetiyle düzenlediği ancak

⁸⁹ Abdülhak Adnan-Adıvar, "İstanbul," *Bilgi Cumhuriyeti Haberleri*, İstanbul 1945, s.193-95.

Adıvar'ın sağlık sebepleriyle toplantı çerçevesinde düzenlenemediği okunmuş, dağıtılmış ve yayımlanmış Doğu Araştırmaları Merkezi'nde

İslam Ansiklopedisi projesi

Adnan Adıvar'ın Türkiye Vekili Hasan Ali Yücel, İstanbul tarihli mektup ile, E.J.Brill yayınevi Leiden'de yayımlanmış olan *İslam Ansiklopedisi* için Edebiyat Fakültesi'ne bir rapor yazarak, Bunun üzerine 18 Mayıs 1939'da Maarif Vekaleti tarafından kabul edilmiş *İslam Ansiklopedisi* projesine dahil olmasını Maarif Vekaleti Adıvar'ı 5 Aralık 1939'da "murahhas müdürlüğü"ne atanan bir edebî edilecek kişilerin, arkadaşlarının bulduğunu ve arkadaşları kâğıt üstleneceğini bildirmiştir. Bunun *İslam Ansiklopedisi* Redaksiyon Kurulu yürütücülüğüne seçilmiştir.⁹² Adıvar görevini titizlik, özveri ve hatta çalışmalarını bizzat denetlemiş, yazdığı Mukaddime'ye imzasını Enstitüsü müdürü Albert Gabriel

⁹⁰ Bu toplantıya katılması elzem görülen i (1975). Ancak Adıvar, sağlık sorunları s Ehemmiyetinin Daimî Manâsı," *Doktor*

⁹¹ Maarif Vekaleti'nin hazırlık komisyon 1939 tarihlidir. [Adnan Adıvar], "Muka 1950, s.XVIII.

⁹² İslam Ansiklopedisi Redaksiyon Heye (İst.Üniv. İstanbul Tıp Fak. Deontoloji Avni Başman, Reşit Rahmeti Arat, Şerc Halil Yınanç, Zeki Velidi Togan, Cavit

⁹³ Adıvar, milletvekili olduğu 1946-50 redaksiyon hakkını almamıştır. 1950-5 yılında, dönemin Maarif Vekilini ikn Ansiklopedi'nin geleceğini temin için hükümete kabul ettirmiştir. Ahmet Ate s.101; Adnan Bey, hiçbir maddi ve mar kendi eseri imiş gibi ilgilenmiş ve 194 geçirdiği günler ile hayatının son birk "Dr.A.Adnan Adıvar," *Oriens*, Vol.VIII

1947 tarihli bir yazısında, 'faziletli büyük adam' olarak nitelediği Adıvar'ın *Ansiklopedi*'nin başarısındaki önemli rolüne dikkat çekmiştir.⁹⁴

Başlangıçta Leiden baskısının tercümesi hedeflenmiş ise de, Adıvar'ın girişimleriyle yerli ve yabancı bilim adamları yeni maddeler yazmış,⁹⁵ eski maddelere yeni bilgiler eklenmiş ve böylece, *Encyclopaedia of Islam*'dan farklı bir *İslam Ansiklopedisi* ortaya çıkmıştır.⁹⁶ Adıvar'ın ifadesiyle, Türk dünyasına ait maddelerin Leiden baskısında eksik ve hatalı olması, "eseri Türkçe'ye çevirirken elden geldiğince tamamlama" anlayışının benimsenmesini gerekli kılmıştır.⁹⁷

L.V.Thomas'a göre, bu tamamlama, Osmanlı dünyasıyla ilgili maddeler hariç pek önemli ölçüde değildir, ancak Osmanlı dünyası söz konusu olduğunda, *İslam Ansiklopedisi*'nin açıkça yeni bir eserdir.⁹⁸ İlk cüzü 1940 yılında yayımlanan *Ansiklopedi*'ye olumlu, olumsuz eleştiriler getirilmiştir; Adıvar, haklı eleştirileri hoşgörü ve olgunlukla karşıladığı, bunlardan faydalanmış, hata tekrarından kaçınmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.⁹⁹

Adıvar'ın yazdığı "Mukaddime" [35], şarkiyat araştırmalarının Avrupa'da doğuşu ve gelişmesi yanında Türkiye'deki Türkiyat araştırmalarının ve ansiklopedi yayımcılığının geçmişini özetlediği gibi, *İslam Ansiklopedisi*'nin yayın çalışmaları hakkında bilgi vermektedir. Mukaddime, İngilizce olarak da 1953'te yayımlanmış [25] ve yine Orta Doğu Araştırmaları Merkezi'nde (New York) okutulmuştur.¹⁰⁰

⁹⁴ Albert Gabriel, "La traduction turque de l'Encyclopédie de l'Islam (*İslam Ansiklopedisi*)," *Journal Asiatique*, Tome 236, 1948, p.115-122. A. Gabriel bu yazıda, övgü ile söz ettiği *Ansiklopedi*'nin altı yıldır kalitesinden ödün vermeden yayımlandığını, makalelerin önemli bir kısmının yeniden ele alındığını, eski ve yeni jenerasyona mensup bilim adamlarının ortak ürünü olduğunu, eski değerlere saygılı, yeni değerlere açık bir tutumun hemen fark edildiğini belirttikten sonra, bazı makalelerin aşırı ayrıntı içerdiğine dikkat çekmiştir. Selçuk ve Osmanlı döneminde önemli bir rolü olmayan Boğazköy maddesinin *Ansiklopedi*'ye alınmasının Hititler ve Türklerin menşeiyle ilgili teorilerin benimsediği anlamına gelip gelmediğini de sormaktadır. A.Gabriel'in *İslam Ansiklopedisi* hakkındaki bir başka yazısı için *İstanbul* dergisinin 1 Şubat 1941 tarihli ekine bakılabilir.

⁹⁵ Adıvar, çeşitli maddeleri uzmanlarına tevzi etmiştir. Bunlardan biri A.Cour'dan yazmasını istediği Arap coğrafyacı "Bekri" (öl.1904) maddesidir. Bu husus maddenin sonunda belirtilmiştir. *İslam Ansiklopedisi*, c.II, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1960, s.458-459.

⁹⁶ Orhan F.Köprülü, "Dr.Adnan Adıvar ve *İslam Ansiklopedisi*," *Türk Kültürü*, Yıl VIII, Eylül 1970, s.786-790. A.Adıvar'ın *İslam Ansiklopedisi*'ndeki çalışmaları için ayrıca bkz.Reşit Rahmeti Arat, Doktor Adnan Adıvar, *Oriens*, Vol.VIII, No.1, 1955, pp.1*-4*; Ahmed Ateş, "Doktor Abdülhak Adnan Adıvar," *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, sayı 1, 1955, s.87-107.

⁹⁷ [A.Adnan Adıvar], "Mukaddime," *İslam Ansiklopedisi*, c.I, İstanbul, M.E.B., 1950, s.XVII.

⁹⁸ Lewis V.Thomas, "Abdulhak Adnan-Adıvar: *Tarih Boyunca İlim ve Din* (Science and Religion in the Course of History)," *Isis*, Vol.XL, No.3 (Aug., 1949), pp.285-286.

⁹⁹ Eleştiriler için bkz. Orhan Köprülü, "Dr.Adnan Adıvar ve *İslam Ansiklopedisi*," s.788-789.

¹⁰⁰ Howard A. Reed, a.g.m., s.167.

Adıvar'ın yazdığı maddele diğerleri on beşinci yüzyıl v astronom (Ali Kuşçu), matema Ebulkasım Zahravi) yanında İbrahim Hakkı Paşa gibi filozof oluşur. Adıvar, bunların dışınd Tufeyl maddelerine notlar ekl yazmayı tercih etmiştir? Seçin sorulara cevap vermek kolay vermektir.

Adıvar'ın *İslam Ansiklop doğan, Uluğ Bey'in Semerkan ve Fatih'in daveti üzerine biyografisidir [36]. Adıvar, A yapılan yanlışları düzeltmeye Batlamyus astronomisi konu Heye'nin ilaveli tercümesi ol onlardan nakleden Salih Zeki'n Kuşçu'nun Zic-i Uluğ Bey'e y olduğunu yazmıştır ama bu bulunmaktadır. Adıvar ayrıca, kurtaramadığı şeklindeki iddi Adıvar'ın ölümünden sonra T [33].*

Dokuzuncu yüzyılda coğrafyacı "Hârizmi" maddesin Hârizmi'nin meşhur eseri *Al-ca* kadar heyecanlı gözükmediğini, yazar. Ayrıca Salih Zeki, bibliyografyalarda yer almayan "Kitab al-muhtasar fi'l-hesab a nereden aldığını belirtmediğine bulunduğ şeklindeki dönemi olmasına karşı çıkar.¹⁰¹

¹⁰¹ Memleketimizde dil ve tarih inkilâb kelimesinin Hârizmi'nin isminden gel riyažyecinin isminden geldiği etimoloj edilmiş ve bu yanlış mukaddimeye ist çıkarılarak, mahz-ı hatâ olan bu idd "Hârizmi," *İslam Ansiklopedisi*, c.V/1, 1

Adıvar, kendisi hekim olduğu için, Zahravî [38] ve al-Antakî'nin [37] biyografilerini bizzat yazmak istemiş olabilir. Endülüs'te yaşamış olan Ebülkasım Zahravî (öl.1013) Ortaçağ İslam dünyasının en meşhur hekim ve cerrahı, *al-Tasrif* adlı tıp ansiklopedisinin yazarıdır. Eserinin cerrahlıkla ilgili bölümünün, on beşinci yüzyılda Amasya'da hekimlik yapmış olan Sabuncuoğlu Şerefeddin (1385-1468/70) tarafından bazı ilavelerle –Adıvar'a göre ufak tefek– Türkçe'ye çevrilmiş olması, *al-Tasrif*'in İstanbul kütüphanelerinde üç nüshasının bulunması, Adıvar'ın ilgi sebeplerinden biri olabilir. Bir diğer önemli sebep de Leiden baskısında Zahravî maddesinin bulunmamasıdır.¹⁰²

On altıncı yüzyılda Şam ve Mısır'da yaşamış, Osmanlı-Arap tabib Davud el-Antakî'nin biyografisini yazmayı, başarılı bir hekim oluşu ve eseri *Tezkere-i Davud*'un Türkiye'de ve Arap ülkelerinde şöhret bulduğu için mi seçmiştir? Yoksa al-Antakî'nin İstanbul'da veyahut Anadolu'nun büyük şehirlerinde çalışmadığı için Türk-Osmanlı tezkereleri ve ulema tercüme-i hâllerinde sözü edilmemesi, yoksa “felsefi ve fikri noktadan serbest düşünceli” olması mı tercih sebebi olmuştur? Adıvar'ın İbn Bâcce'yi seçme sebebi “Kendisinin serbest fikirli olmak ve tabii ilimlere düşkün olup, bilhassa Aristo felsefesi ile ve bu felsefenin şârihi Fârâbi'nin eserleri ile uğraşarak, ilahiyatı bir tarafa bırakmış olmakla itham” edildiği” ve ona “dinsiz sıfatının izafe olduğu” için midir? İbrahim Hakkı Paşa'nın (1863-1918) hürriyet ve meşrutiyeti iyi anlaması, Tanzimat ricalinden sonra yeniliğe ve gelişmeye taraftar “serbest düşünceli olarak” makam-ı sadareti işgal eden ilk zât olması, Adıvar'ın Paşa'nın biyografisini yazmasında etken midir? Keza, Kınalızade Ali Efendi, “şiddet, zulüm ve işkenceye muarız” bir kişidir. İbn Haldun'a gelince, “dinin ictimai rolünü tamamen kabul ettiği gibi devlette liberal bir politika'nın ve hürriyet aşkı yanında nizam muhabbetinin taraftarı” ve “serbest düşünce ve akliyecilik ile şöhret almış” olması Adıvar'ın tercihini etkilemiş midir?

Aristo şârihi “muallim-i sâni” Fârâbi'ye olan ilgisinin sebebi, “pek az talebesi tarafından, sufi ve mukaddes bir insan gibi, akıl ve hikmette müşahha bir misali olarak büyük bir hürmete nail olmuş ise de, asıl Müslüman ulemanın Fârâbi'ye pek iyi ve dini bütün (orthodoxe) bir âlim nazarı ile bakmış” olması mıdır? Fârâbi siyaset ve ahlak felsefesinde dine yüksek ve terbiyebi bir ehemmiyet verirse de, dini her vakit saf akıl ile kazanılan bilgilerin altında tutmuştur. Fârâbi'nin daha dervişane ve iyimser bir görüşle din ile felsefe arasını bulmaya çalışan bir hareket tarzı vardı. “İşrâkiyyun” (işrâkiler) maddesini Adıvar'ın yazmak istemesi de acaba hakikate ulaşmak için akıl yolunun yeterli olmadığını, hakikate bir tür manevi sezgicilik ile ulaşılabilirliğini savunan bu düşünce akımının kurucusu Şihabettin

¹⁰² Abdülhak Adnan Adıvar, “İlmin Sarp Yolunda,” *Dur, Düşün*, s.73-75. Adıvar bu yazısında Zahravî maddesini yazarken karşılaştığı güçlükleri de anlatır.

Sühreverdi'nin (1115-1191) kaynaklanmıştır? Yoksa Molla İdris Sührevedi hakkında İstanbul'da maddeyi yazmaya yöneltmiştir?

İbn Sina ve el-kimya

Adıvar'ın son makaleleri tartıştığı bir konudur: İbn Sina tarihçisi Hélène Metzger'in (1885-1961) elkimya (simya) kelimesinin kökeni konusunda konuşmasından önce Adnan Adıvar'ın İbn Sina'nın bu “esrarlı, mistik, doğaüstü” fikrinde ısrarcı olmuştur. Adıvar'ın İbn Sina arasında bulunmadığını ve hakkında yanlış bildirdiğini Alman bilim tarihçisi Metzger'e (no.60) yayımlanan makalesinde yönünde herhangi bir ifadesini İbn Sina'ya ait olmadığını bildirir.

H. Metzger ile tartıştığı *Ansiklopedisi* yayın kurulunda İbn Sina'nın transmütasyona inanıp inanmadığı konu üzerinde yeniden düşünmüştür. İbn Sina'nın doğumunun 1000. yıldönümü düzenlenen sempozyuma sunduğu makalesinde ileri sürdüğü fikirleri açık koymuştur. Adıvar'a göre, İbn Sina etmeyen bir âlimdir ve Ortaçağ'da söylemiş olması mümkündür. Adıvar'ın söylemek de yanlış olacaktır. Dini bir tarif vermemiş, bu işlemin deyimleriyle bizi “tereddüt içinde” bırakan ilgileneşine karşın İbn Sina'nın Hilmi Ziya Ülken'in imzasıyla y

¹⁰³ J.Ruska, “Die Alchemie des Avicenna,” bkz. A.Ateş, “İbn Sina, Risâlat al-İksir,” Yalçın Matbaası, 1953.

¹⁰⁴ İbn Sina'nın transmütasyon konusunda 1950 yıl sonra yeniden ele alınmıştır. Bkz. F. E. E. yeni bir değerlendirme,” *Uluslararası* Ankara Milli Kütüphane 1984, s.10. transmütasyon olayına farklı baktığı açıktır.

Gazete yazılarında bilim tarihi

Adıvar, gazete yazılarında,¹⁰⁵ bilim tarihi konularını doğrudan ele almamış, bilim tarihine fazla yer vermemiştir. Buna rağmen, bugün Türk bilim tarihini araştıranlar, onun yazıları içinde, Avrupa bilim dünyasından izlenimleri yanında, Türk bilim ve eğitim hayatıyla ilgili ipuçlarını yakalayabilir, ayrıntıları ve değerlendirmelerini okuyabilirler. *Bilgi Cumhuriyetinden Haberler* adlı eserinde [15], Ahmet Mithat'ın Sorbonne'un Collège de France'ın etrafını adım adım dolaştığı halde içine girmeye lüzum görmemesini eleştirmesini, gündelik gazetelerde –Prof. Salih Murad'ın [Uzdilek, 1891-1967] bir zamanlar çıkan güzel yazıları dışında– bilimlere dair yazılara yer verilmediğini, İstanbul'a konferans vermeye gelen önemli bilim adamlarından basında söz edilmediğini, Prof. Wizinger'in *Maddenin Yapısı* adlı eserini Muvaffak Seyhan Türkçeye çevirdiğini ve Prof. Arndt'ın bir takriziyle yayımlandığını, İstanbul'da Alman ve Türk hocalar tarafından kurulan Fizik ve Tabii İlimler Sosyetes'i'nin Tıp Fakültesi'nin fizyoloji dershanesinde toplandığını, akademik hürriyet konusundaki görüşlerini (Uluğ Bey'in Kadızade-i Rumi'yi azlı), İstanbul'da otomobilin yaygınlaşmasını, Hasanoğlu Köy Enstitüsü'ne bir ziyareti, Münif Paşa hakkındaki düşüncelerini, üniversitelerin görevini, İstanbul Üniversitesi'ne 1993 reformunda çağrılan felsefe profesörü Reichenbach ile Paris'te yaptığı görüşmeyi, Darülfünun konferans salonunda yapılan toplantıların tarihini okumak mümkündür.

1946-1950 yılları arasında yayımladığı gazete yazılarından bir seçki olan *Dur Düşün*'de [22] yine Türkiye'de bilim ve kültür hayatıyla ilgili anıları bulmak mümkündür. Anılardan bir tanesi 1910 yılına aittir. Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin odasında, Adıvar'ın ifadesiyle 'büyük âlim Salih Zeki Bey', Adıvar'ın fizik hocası Gelenbevi Sait Bey, edebiyatçı Halit Ziya Uşaklıgil, Darülfünun Müdürü Zühtü Bey ve Adıvar, "Sait Bey'in muziplik olsun diye zorla nazıra ısmarlattığı kahveleri içerken" "üniversite mefhumu ve muhtariyet ve tedris hürriyeti" konusundaki yapılan sohbeti aktarır.¹⁰⁶ Keza, Dr. Akil Muhtar Özden'in vefatından sonra yazdığı nekroloji, onun emekliye sevk edilmesini örnek göstererek Türkiye'deki ve Batı ülkelerinde bilim adamlarının "emekliliği" üzerine fikirlerini içerir.¹⁰⁷

Adıvar, bilimdeki önemli olayların veya bilim adamların ölüm yıldönümlerinin bilimsel etkinliklerle kutlanmasına özel önem vermiştir.

¹⁰⁵ Bu yazılar içinden seçtiklerini 1945, 1950 ve 1954'te yayımladığı üç kitap (*Bilgi Cumhuriyeti Haberleri*, *Dur, Düşün* ve *Hakikat Peşinde Emeklemeler*) içinde toplamıştır [15, 22, 28]. A.Adıvar'ın bu kitaplarından R.Demir tarafından seçilmiş makaleleri, *Denemeler: Bilimin Sarp Yolunda Cüretkâr Adımlar* başlığı altında Mayıs 2003'te Ankara'da yeniden yayımlanmıştır.

¹⁰⁶ Abdülhak Adnan Adıvar, "Üniversite tarihinden bir yaprak" (Şubat 1946), *Dur, Düşün*, s.105-107.

¹⁰⁷ Abdülhak Adnan Adıvar, "Akil Muhtar" (14 Mart 1949), *Dur, Düşün*, s.226-228.

Avrupa'daki bu geleneğin Türk kaçıran yıldönümleri için hayati programını 1946'da düşünmeye

Onun 1648 senesinde yazın Fransızcaya, Almancaya ter sene sonra 300üncü yıldönü yeni Edebiyat Fakültesi'nin de büstünü üniversite çamlı yazılmağa başlandığı tarihin önünde bu eserin ilmî bir ne olgun bir jübile yapılmış olu Halkevi'nde Descartes ter büyük dâhi Descartes ile T uzaktan uzağa bir benzetir Descartes'ın hayatını, ilmi dinleyen gençlere söyledim. ile eğlenmek istediğini gördü İlmîni bir tarafa bırakalım, u Çelebi'nin mizah vesilesi olu

Kâtib Çelebi 1948'de yir G.Sarton'a yazdığı mektupta, Ç düzenlenmesine çalıştığını bildi da Kâtib Çelebi'yi taşımıştır.¹¹⁰

Velhasıl, Kâtib Çelebi böy memlekette modern ilme ill Üniversitelerinin yeşil parkl Halbuki bugün onun taşı kır belki yarın kaybolmak tehlik taşı da kırık mezarı başın şâdetmek için toplanmak ve toplantı tertib edilmek un sütunlarına tevdi etmeği düş

1952 yılında Kâtib Çelebi tarafından bir de kitabe yazılı

¹⁰⁸ Abdülhak Adnan Adıvar, "İlim yolunda

¹⁰⁹ Feza Günergun, "Türk bilim tarih mektuplaşması," s.103.

¹¹⁰ Abdülhak Adnan-Adıvar, "Garbe açılar 222.

¹¹¹ Orhan Şaik Gökyay, "Kâtib Çelebi O.Ş.Gökyay, mezarın 1953 yılında yapt

bulunan ve aşağıya aktardığımız kitabe metni ¹¹² Adıvar'ın Kâtib Çelebi'ye olan hayranlığı yanında onun yazılarında sık rastladığımız ifadeleri de içermektedir:

*Kâtip Çelebi – Hacı Halife
Ortaçağlardaki ilim inkilâbını müsbet ilimler ve hür fikirler yoluyla
Türkiye'ye ilk tanıtan cihanşûmul bir şöhrate sâhib
Kâtib Çelebi Mustafa bin Abdullahın ruhu için fatiha
Doğumu 1017 Hicri – Vefatı 1067
Kabrini yeniden tanzim ve ihya tarihi 1952 efrenci*

Sonuç

Adnan Adıvar'ın bilim tarihi araştırmaları, yalnızca bir medeniyet, bir dönem, bir bilim dalı ile sınırlı olmamıştır. Osmanlı Türklerinin matematiksel bilimler, doğa bilimleri ve tıp konusunda yazdıkları eserler üzerinde araştırmaları başlatmış olması ve ortaya konan çalışmayı aynı dönem Avrupa bilimiyle karşılaştırmalı olarak sunması, Türk bilim tarihi araştırmalarında bir yeniliktir. *Osmanlı Türklerinde İlim*, günümüzde de başvuru eseri olma özelliğini korumaktadır. Adıvar, yaklaşık yirmi yıl boyunca, eski çağlardan yirminci yüzyıla bilim–din ilişkini üzerinde araştırma yaparak bu konudaki ilk Türkçe eseri hazırlamıştır. Ortaçağ İslam bilimini incelemiş, biyografik çalışmalar yayımlamıştır. Avrupa bilim tarihi konusunda geniş bir literatürü incelemiştir. Bu konudaki bilgisini *Tarih Boyunca İlim ve Din*'de bulmaktayız. Bizans dönemi İstanbul'unun bilim ve eğitim hayatını öğrenmek için ileri yaşında yeni konulara girmekten kaçınmamıştır. Araştırmacı kimliğini hayatının sonuna kadar korumuş olan Adıvar'ın çalışmalarında bilim tarihi ile doğubilim araştırmalarını her zaman iç içe olmuştur.

Bilim tarihi araştırmalarına Avrupa'da başlaması, özellikle Paris'teki bilim tarihi etkinliklerine katılmasını mümkün kıldığı gibi, Adıvar'a yabancı bilim adamı, doğubilimci ve bilim tarihçileriyle tanışma, tartışma ve işbirliği yapma fırsatını da yaratmıştır. Geniş siyasi ve kültürel birikimi, bu çevrelere girmesini kolaylaştırmıştır. Kendi çalışmalarını yurtdışında yayımladığı gibi, Türkiye'de yapılan çalışmaları yabancı dergilerde tanıtmıştır.

Yayınlarını değişik şekillerde (kitap, makale, gazete yazısı vb.) yapmış olması, Adıvar'ın hem akademisyenlere hem de daha geniş bir okur çevresine hitap etmesini sağlamıştır. Türk okurunun yirminci yüzyılın ortasında 'ilim tarihi' terimine ve konularına yaklaşmasında Adıvar'ın katkısı olduğunu düşünüyoruz. Salih Zeki ile Adnan Adıvar, farklı ortamlarda, dönemlerde ve

şartlarda yaşamış, farklı k... karşılaştırıldığında şu gözlemler... matematikçilerinin Doğu'dan (... koyma hedefiyle, çoğunlukla m... eserdir ve bu özelliği ile az s... Adıvar'ın eseri ise, Türklerin... incelemektedir. Hem Türklerin... onların İslam ve Batı bilimi ile... farklı çevreler tarafından farklı... yarattığı– ve teknik bilgi gerekt... tarihe merak duyan okurların 'il... Dikkat çekici olan, iki bilim... olsalar da, sorgulamalarının b... hareketi çerçevesinde geliştiğini

Dr. A.Adıvar, bilim tarihi... ve 73 yaşında ölene kadar aral... yıllarının tutkusudur. 'İlmin sar... kolay değildir. Zahravi'nin biyo... yürümek için ele alınacak bir... yazmıştır. Makalemizi, onun... imkânlarını kıyaslamalı olarak... bitirmek istiyoruz:

İşte memleketimizde, bu şa... dikenlerin ayıklanmadığını... kadar güç olduğunu kalbin... temizleyecek “eller kuruması

Açıklama: Bu makalenin yazı... bulunduğum, yapıcı eleştirilerinde... teşekkür ederim. A.Adıvar'ın e... yazılarının bir kısmını, *Osmanlı... Ansiklopedisi*'ndeki göreviyle ilgili... Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi... arşivden yararlanırken yardımların... Langues Orientales'deki (Paris)... müdiresi Mme Marielle Kalus'e... yazılarına ve eserleriyle ilgili yurt... Matematik Bölümü'nden İnanç Ak

¹¹² Mezar ve kitabe bugün Atatürk Bulvarı üzerinde, Saraçhane ile Unkapanı arasında bulunan İstanbul Manifaturacılar Çarşısı'nın (İMÇ) 3.Blok'unun girişindedir. O.Bayrak'ın *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar (1453-1978)*, Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi Yayını No.5, [İstanbul] 1979, s.152.

¹¹³ Abdülhak Adnan Adıvar, "İlmin sarp yo

EK

**Abdülhak Adnan-Adıvar'ın bilim tarihi
kitapları, makaleleri, çevirileri, ansiklopedi maddeleri¹¹⁴**

1929 öncesi

[0] Robert A. Millikan, "İlim ve Dinde Tekâmül" çev. Adnan Adıvar. Yazarın *Evolution in Science and Religion* (New Haven, Yale University Press, 1927, 95 s.) adlı eserinin çevirisidir. Yayımlanmamıştır.

1933

[1] Dr. A. Adnan (review), "Salih Zeki. *Athar-ı Baqiya*, a history of Arabic mathematics. Two volumes, İstanbul 1911," *Isis*, vol XIX, nr.3, 1933, pp.506-515. (Türkçe çevirisi için bkz. "Salih Zeki ve Asâr-ı Bâkiye," *Bilim Tarihi* (Aylık Dergi), Sayı 11, Eylül 1992, s.3-9. çev. Yeşim Işıl-Ülman; Celal Saraç'ın 12 adet notuyla ve C.Saraç, *Salih Zeki Bey Hayatı ve Eserleri*, yay.haz. Y.Işıl Ülman, İstanbul, Kızılelma yay., 2001 içinde s.139-152).

1935

[2] Abd-ul-hak Adnan, Hilmi Ziya Ülken'in *Türk Tefekkür Tarihi I-II* (İstanbul, 1932-33) kitabının tanıtımı. *Archeion*, Vol.XVII, 1935, p. 288.

[3] A. Adnan Adıvar, "Ten Years of Republic in Turkey," *Political Quarterly*, 6 (1935), p.240-252.

1936

[4] Bertrand Russel, *Felsefe Meseleleri*. İngilizce'den Türkçe'ye çeviren Dr. Adnan, İstanbul, Yeni Kitapçı, 1936, 235 s.; 2.bs., mütercimi Abdülhak Adnan Adıvar. Remzi Kitabevi İstanbul 1944, 201 s.; 3.bs. Remzi Kitabevi İstanbul 1963, 220 s.

¹¹⁴ Bu listeye, Adıvar'ın gazete yazıları, bilim tarihine yakın konulardan söz etseler bile dahil edilmemiştir. A.Adıvar'ın yayın listesi daha önce değişik yazarlar tarafından yayımlanmıştır. Bunlar içinde incelediklerimiz şunlardır: Ahmet Ateş, "Adnan Adıvar'ın Eserleri," *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar* (Eşi Halide Edib Adıvar tarafından). İstanbul, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık T.L.Ş., 1956, s.233-237; A.Kazancıgil & V.Solok, *Türk Bilim Tarihi Bibliyografyası (1850-1981)*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi yay., 1981, s.4-5. Bu iki yayın dışında *İslam Ansiklopedisi*, *Index Islamicus* taranmış ve kütüphanelerde (Ankara Milli Kütüphane, İstanbul Üniversitesi Merkez, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Boğaziçi Üniversitesi, IFEA, ISAM, İTÜ, Ecole des Langues Orientales kütüphanelerinde çalışılmıştır. Listede eksikliklerin ileride yapılacak yeni araştırmalar ile tamamlanacağına inanıyoruz. Adıvar'ın çok boyutlu bilim tarihi çalışmalarını her yönüyle ve ayrıntısıyla bir makalenin sınırları içinde ele almak mümkün olmamıştır. Yeni yayınların getireceği yeni katkılar doğrultusunda "Bilim tarihçisi Adnan Adıvar"ı daha iyi tanıyacağımıza şüphe yoktur. Ayrıca, son yıllarda, A. Adıvar'ın yaşamını konu alan bir çalışma için bkz. Turhan Ada, *Hayatı ve Kişiliği ile Adnan Adıvar*. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü basılmamış doktora tezi. Ankara 2004, 570 s.

1936-1937

[5] "Shayh Gamal al-Din Afgani," No.6, 1937. (Adnan Adıvar'ın Cem

1937

[6] Abd-ul-hak Adnan, *İbn Sina*, şa adlı eserin tanıtımı. *Archeion*, Vol.2

[7] Abd-ul-hak Adnan, "La Scie jusqu'à la fin du moyen-âge," *Arch*

1938

[8] Abd-ul-hak Adnan, "La Scien temps modernes jusqu'aux premi (1938), Fasc.1-2, p. 35-61.

1939

[9] Abdulhak Adnan. *La Science Américaine*, G.-P. Maisonneuve, P G. Sarton'un bu eser hakkındaki vol.XXXII, 1940, p.186-189.

1940

[10] Abdülhak Adnan, *Faust: T Kitabevi*, İstanbul 1940, 156 s. (*T Tahlil Tecrübesi*, İstanbul 1939" ka

[11] Molla Lutfi'l-Maqtul, *La Dup Texte arabe publié par Serefeddin Abdulhak Adnan et Henry Corbin (Etudes orientales publiées par l'Ins*

[12] Abdulhak Adnan, "Sur le Tar vol 32, 1940, s.44-47.

1943

[13] Abdülhak Adnan-Adıvar, *Osm 1943; 3.bs. Remzi Kitabevi, İstanb S. Tekeli'nin katkılarıyla) Remzi K İstanbul 1991, 243 s.; 6. bs. Remzi*

1944

[14] Abdülhak Adnan-Adıvar, *Tar asra kadar*, c.II: XIX. ve XX. Asırl 360 + 286 s.; Hayrullah Örs tarafın İstanbul 1969, 623 s.; Esat Mermi *Din (İlim ve Din)*, Remzi Kitabevi

Kitabevi, İstanbul 1987, 487 s.; 5.bs. *Tarih Boyunca İlim ve Din (Bilim ve Din alt başlığı ile)* Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, 487 s.; 6.bs. *Tarih Boyunca İlim ve Din*. Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, 487 s.

1945

[15] Abdülhak Adnan-Adıvar, *Bilgi Cumhuriyeti Haberleri*. Tasvir Neşriyatı, Ebuzziya Matbaası, İstanbul 1945, 262 s.

[16] Abdülhak Adnan-Adıvar, "Rakamların Tarihi", *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, c.III; sayı 1, 1945, s. 35-43.

1946

[17] A. Adnan-Adıvar, "Bir Türkçe, bir Arapça ilim tarihi," *Akademi Fikir Hareketleri*, c.1, sayı 4, 15 Haziran 1946, s.1-2.

1947

[18] Abdülhak Adnan Adıvar, "Islamic and Western Thought in Turkey," *The Middle East Journal* (The Middle East Institute, Washington), vol.I, Nr.3, July 1947, s.270-280.

[19] Abdülhak Adnan Adıvar, *Fârâbi 870-950*. İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yay. No.12. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi 1947, 56 s. *İslam Ansiklopedisi*, c.IV, MEB, İstanbul, s.451-469'den ayrıbaskı)

1949

[20] Abdülhak Adnan-Adıvar, "George Sarton: *Introduction to the History of Science* vol.III", *Oriens*, c.II, 1949, s.155-157.

[21] Abdülhak Adnan-Adıvar, "İlim tarihi içinde şark matematiğine bir bakış," *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, c.7, sayı 1-2, 1949, s.1-9.

1950

[22] Abdülhak Adnan-Adıvar, *Dur Düşün*. Ahmed Halid Kitabevi, İstanbul 1950. 240 s.

1951

[23] A. Adnan-Adıvar, "Tarih ve Biyografya" *Tarih Dergisi* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi), c.II, sayı 3-4, 1950-51, s.1-6.

[24] Abdülhak Adnan-Adıvar, "The Interaction of Islamic and Western Thought in Turkey," in *Near Eastern Culture and Society: A symposium on the Meeting of East and West*. Ed. T.Cuyler Young, Princeton Oriental Studies, 15. Princeton, New Jersey, Princeton University Press 1951 (2nd ed. 1966), p.119-129. Türkçe çevirisi için bkz. "Türkiye'de İslami ve Batılı Fikirlerin Etkileşimi" başlığı ile *Türk Yurdu* (Ankara), c.10, sayı 39/385, 1990, s.35-39.

1953

[25] Abdülhak Adnan-Adıvar, "A Turkish Account of Orientalism, a translation of the Introduction to the Turkish Edition of the Encyclopaedia of Islam," *Muslim World*. October 1953, s.260-282.

[26] A. Adnan-Adıvar, "Tarih Ar", Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1953, 54 s.

[27] A. Adnan-Adıvar, "Bizans", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi), Osman Yalçın Matbaası İstanbul 1953, 54 s.

1954

[28] Abdülhak Adnan Adıvar, *Hakikat*, İstanbul 1954. 24x17, 296 s.

[29] A. Adnan-Adıvar, "İstanbul'un Tarih Dergisi (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) (Ayrıbaskı, İstanbul Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1954, 54 s.

1955

[30] A. Adnan Adıvar, "The cultural conquest of Constantinople, 1453,"

[31] A. Adnan Adıvar, "Ibn Sina's Presentation Volume. *Armagan-ı ilim* in *Natural Sciences in Islam*, Vol.1. Collected and reprinted by F.Sezgin. Science at the Johann Wolfgang Goethe University, Frankfurt 1987, s.349.

[32] A. Adnan-Adıvar, "Tarih Anlatıları", İstanbul 1955, 54 s.

1960

[33] A. Adnan Adıvar, "Ali b. M. New Edition, Vol.1, E.J.Brill, Leiden 1960, 54 s.

Ansiklopedi maddeleri:

[34] Adnan Adıvar, *Encyclopaedia of the Ottoman Sultanate* alt başlığının M. sonuna kadar Geoffrey L.Lewis ile birlikte yazmıştır. Adıvar'ın bu katkıları 1959 baskısını incelediğimiz için *Britannica*, Vol.22, London-Chicago 1959, s.260-282.

İslam Ansiklopedisi'nde (Maarif Vekâleti) yayımlanan maddeler:

- [35] [Abdülhak Adnan Adıvar] “Mukaddime,” *İslam Ansiklopedisi*, c.I, Maarif Vekâleti, İstanbul 1940, s.I-XXI.
- [36] Abdülhak Adnan, “Ali Kuşçu,” (öl.1474), *İslam Ansiklopedisi*, c.I, s.321-323.
- [37] Abdülhak Adnan, “Antaki,” (1541-1599), *İslam Ansiklopedisi*, c.I, s.454-456.
- [38] Abdülhak Adnan, “Ebulkasım Zehrâvî,” (öl.1013), *İslam Ansiklopedisi*, c.IV, s.87-90.
- [39] Abdülhak Adnan, “Fârâbî,” (870-959), *İslam Ansiklopedisi*, c.IV, s.451-469.
- [40] Abdülhak Adnan-Adıvar, “Hârîzmi,” *İslam Ansiklopedisi*, c.V/1, s.258-262.
- [41] Abdülhak Adnan-Adıvar, “İbn Bâcce,” (öl. 1138), *İslam Ansiklopedisi*, c.V/2, s.704-707.
- [42] Abdülhak Adnan-Adıvar, “İbn Haldun,” (öl.1132-1406), *İslam Ansiklopedisi*, c.V/2, s.738-743.
- [43] Abdülhak Adnan-Adıvar, “İbrahim Hakkı Paşa,” (1863-1918), *İslam Ansiklopedisi*, c.V/2, s.892-894.
- [44] Abdülhak Adnan-Adıvar, “İşrâkiyûn,” (öl.1191), *İslam Ansiklopedisi*, c.V/2, s.1230-1232.
- [45] Abdülhak Adnan-Adıvar, “Kınalızade Ali Efendi,” (1510-1572), *İslam Ansiklopedisi*, c.VI, s.709-711.

Katkıda bulunduğu makaleler:

- [46] C.A. Nallino, “Astroloji,” *İslam Ansiklopedisi*, c.I, s.682 – 686 (Adnan Adıvar'ın ilave notu bulunmaktadır).
- [47] E. Mittwoch, “İbn Meymun,” (1135-1204), *İslam Ansiklopedisi*, c.V/2, s.772, 774. “Bu makale A. Adnan-Adıvar tarafından ikmal edilmiştir” notu ile.
- [48] [?] “İbn Tufeyl,” (öl.1186), *İslam Ansiklopedisi*, c.V/2, s.829,-831. “Bu makale A. Adnan-Adıvar tarafından ikmal edilmiştir” notu ile.
- [49] H. Suter, “İbnülheysem,” (965-1039), *İslam Ansiklopedisi*, c.V/2, s.859-861. “Bu makale A. Adnan-Adıvar tarafından ikmal edilmiştir” notu ile.

Adnan Adıvar's works in history of science:**Prior to the *La Science chez les Turcs Ottomans* and thereafter***Feza Günergun*

A well known figure of the 20th century Turkish politics and intellectual life, Dr. Abdülhak Adnan Adıvar (1882-1955) was also a pioneer in the Turkish historiography of science. He researched in a field hitherto disregarded: the history of science in Turkey under the reign of the Ottomans. His major work *Osmanlı Türklerinde İlim* (1943), first published in French in 1939, surveys and evaluates science in Turkey from the 13th up to 19th centuries.

A. Adnan Adıvar, became a pioneer in the history of science in Turkey in 1926. In a way, his return, led him to research in history of science (1939) in Europe. In London, his research in the history of science and religion, inspired by the conference of the International Association of the History of Science (IAHS) in 1939, led him to research in the history of science and religion, inspired by the conference of the International Association of the History of Science (IAHS) published in late 1939, led him to research in the history of science and religion, inspired by the conference of the International Association of the History of Science (IAHS) associated with his view of records of science and Western thought in Turkey.

A. Adıvar settled in Paris in 1939. In the field of science and religion, he became a member of the Académie Internationale de Sythèse. He collaborated with Aldo Mieli, and to work on Turkish history of science in *Archeion*. His first book in Paris 1939, the year he returned, entitled *Osmanlı Türklerinde İlim* ‘impartial work’, but criticized as “document against the Turks and other races.”

In his Istanbul years (1939) on history of science. His study in in two volumes in 1944 involvement in politics again Turkish edition of the E.J.Brill biographical articles for it. Adıvar in Istanbul newspapers. He not on science but to introduce the international community.

Key words: Abdülhak Adnan Adıvar, Ottoman science, *Encyclopaedia Islamica*, **kelimeler:** Abdülhak Adnan Adıvar, Osmanlı bilimi, *İslam Ansiklopedisi*, bilimi